

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 10, Sayı/Issue: 1, Mart/March 2026]

Prof. Dr. Filiz KILIÇ'a Armağan

XVI. Yüzyıl Şuara Tezkirelerinde Suç ve Ceza

Crime and Punishment in Sixteenth Century Ottoman Poet Tezkires

Kamile PALTA¹

Doktora Öğrencisi • Akdeniz Üniversitesi • Sosyal Bilimler Enstitüsü

202452061005@ogr.akdeniz.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-6139-8054> | <https://ror.org/01m59r132>

Şevkiye KAZAN NAS²

Prof. Dr. • Akdeniz Üniversitesi • Edebiyat Fakültesi • Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

sevkiyenaz@akdeniz.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-3033-7152> | <https://ror.org/01m59r132>

Atf | Citation: Palta, K. ve Kazan Nas, Ş. (2026). XVI. Yüzyıl Şuara Tezkirelerinde Suç ve Ceza.

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 10(1), s. 114-147.

<https://doi.org/10.34083/akaded.1873612>

<https://izlik.org/JA82PC67EM>

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 28.01.2026

Kabul Tarihi: 19.02.2026

Yayın Tarihi: 30.03.2026

Değerlendirme: Çift kör hakemlik

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı: Yazarların araştırmaya katkı payları %50'şer oranla eşittir.

Fon Desteği: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: Bu makale için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Telif Hakkı ve Lisans: Bu dergide yer alan makaleler Creative Commons CC-BY-NC lisansı altında yayımlanır.

Etik Bildirim: adeddergi@gmail.com

Article Information

Article Type: Research Article

Date Received: 28.01.2026

Date Accepted: 19.02.2026

Date Published: 30.03.2026

Review Reports: Double-blind peer review

Conflicts of Interest: The authors has declared no conflict of interest.

Author Contribution Statement: The authors' contribution rate to the study is equal (50% each).

Funding Support: The authors has declared that no financial support was received for this study.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this article.

Ethics Statement: Scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study.

Plagiarism: This article has been scanned with iThenticate software. No plagiarism was detected.

Copyright&License: Articles in this journal are published under the Creative Commons CC-BY-NC license.

Complaints: adeddergi@gmail.com

Öz

Şuara tezkireleri, Osmanlı şairleri hakkında bilgi veren ve onların şiirlerinden örnekler sunan biyografik kaynaklardır. Bu eserler, şairlerin yalnızca edebî yönlerini değil, yaşadıkları çevreyi, kurdukları ilişkileri ve toplum içindeki konumlarını da göstermektedir. Klasik Türk edebiyatı için sadece biyografi değil dönemin siyasal, sosyo-kültürel ve etik değerlerini yansıtan temel eserlerdir. Osmanlı hukuk sisteminin ve sosyal kontrol mekanizmalarının şairler üzerindeki etkilerini gösteren tarihi belgelerdir. Çalışmamızda, XVI. yüzyıl Osmanlı sahasında kaleme alınan Sehî Bey, Latîfî, Âşık Çelebi, Kınalızâde Hasan Çelebi, Beyânî ve Gelibolulu Mustafa Âlî gibi tezkirecilerin eserleri merkeze alınarak, şairlerin işlediği iddia edilen suçlar ve gayriahlaki davranışlar, toplumsal ayıplar ve bunlara karşılık uygulanan cezalar ve tezkirecilerin suçlamalara yaklaşımı incelenecektir. Bu inceleme sırasında suç isnatlarının hangi dil ve üslupla aktarıldığı, tezkire yazarlarının şairleri hangi ölçülere göre değerlendirdiği ve cezanın hangi durumlarda öne çıktığı da dikkate alınacaktır. Böylelikle, XVI. yüzyıl şairlerinin sanatçı kimlikleri ile devlet düzeni içerisindeki tebaa kimlikleri arasında yaşanan çatışma, suç ve ceza ekseninde ele alınmaya, tezkirecilerin suçlara ve cezalara bakış açıları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı; XVI. Yüzyıl Şair Tezkireleri; Suç ve Ceza; Osmanlı şiiri; Osmanlı ceza hukuku.

Abstract

Poets' tezkires are biographical sources that offer information on Ottoman poets and examples from their poetry. These works show poets' literary aspects, the environments in which they lived, the relationships they formed, and their positions within society. For classical Turkish literature, they are not only biographies but also fundamental works reflecting the political, socio-cultural, and ethical values of the period. They are documents showing the effects of the Ottoman legal system and social control on poets. This study focuses on the works of tezkire writers such as Sehî Bey, Latîfî, Âşık Çelebi, Kınalızâde Hasan Çelebi, Beyânî, and Gelibolulu Mustafa Âlî, written in the sixteenth-century Ottoman realm, and examines the alleged crimes and immoral behaviors committed by poets, social disgraces, the punishments imposed in response to them, and the approaches of tezkire writers to these accusations. During this examination, the language and style of accusations, the criteria by which tezkire writers evaluated poets, and the circumstances under which punishment came to the fore will also be considered. Thus, the conflict between the artistic identities of sixteenth-century poets and their identities as subjects within the state order will be evaluated on the axis of crime and punishment.

Keywords: Classical Turkish Literature; Sixteenth Century Poets' Tezkires; Crime and Punishment; Ottoman poetry; Ottoman criminal law.

Giriş

Sözlükte anmak ve hatırlamak anlamına gelen “zıkr” kökünden türeyen “tezkire” kelimesi, “hatırlamaya vesile olan şey” demektir. Çoğulu “tezâkir” (Tulum, 2013, s. 176) olan tezkire kelimesi terim olarak eski dönemlerde kaleme alınmış biyografik ve antolojik eserleri ifade eder. İslâm ilim geleneğinde bu tür eserler, Arap sahasında “tabakât” adıyla ortaya çıkmış, Fars edebiyatında ise özellikle şair biyografilerini içeren metinler için “tezkire” kavramı kullanılmıştır. Zamanla gelişen tezkire geleneği, temel nitelikleri bakımından modern biyografik ve antolojik sözlüklerle benzerlik (Öz, 2012, s. 68) göstermiş, belirli bir anlatı geleneği içinde şekillenmiştir. Tezkire geleneği içerisinde, bir zümreye mensup kişilerin biyografilerini ve eserlerine dair değerlendirmelerini ihtiva eden metinler olarak karşımıza çıkmıştır.

Üslup ve anlatım kaygısıyla kaleme alınan bu eserler, edebî bir nitelik taşımaktadır. Tezkireci, ele aldığı şahsın hayatını kısaca anlattıktan sonra eserlerini sıralar ve bunlar hakkında övgü ya da eleştiri mahiyetindeki düşüncelerini verir. Bu yönüyle tezkireler, biyografik bilginin yanı sıra müellifin edebî zevkini ve değerlendirme ölçütlerini de yansıtır (Levend, 2021, s. 604).

Türkçe şair biyografisi yazma geleneği, Doğu Türkçesi sahasında Ali Şîr Nevâî (ö. 1501) ile başlamış olmakla birlikte, bu coğrafyada süreklilik kazanamamıştır. Türün asıl gelişimi, uzun süreli ve istikrarlı bir siyasi yapının sağladığı imkânlar sayesinde Osmanlı sahasında gerçekleşmiştir. Batı Türkçesinde biyografik anlatılar başlangıçta umumi tarihler içinde yer almış; XVI. yüzyılda Sehî Bey’in (ö. 1548/1549) *Heşt Bihîşt* adlı eseriyle müstakil bir tür hâline gelmiştir. Bu gelenek, Latîfî (ö. 1582) ve Âşık Çelebi (ö. 1572) ile hem içerik hem de üslup bakımından bir olgunluk kazanmıştır. Bu durum, tezkireleri edebî anlatının ötesinde toplumsal ve siyasi çözümlenmeye açık bir kaynak türüne dönüştürmüştür (İsen, 2006, s. 109).

İslam hukukunda cezalar, hapis ve sürgün gibi hürriyeti kısıtlayan uygulamalar, kısas gibi beden bütünlüğünü hedef alan yaptırımlar ve idam gibi hayatı sona erdiren cezalar şeklinde tasnif edilebilir. Bunun yanında cezalar, asli, bedelî, tebeî ve tekmilî niteliklerine göre de ayrılmaktadır. Osmanlı Devleti’nde özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında cezalandırma anlayışının, işlenen suçun ağırlığına ve devletin bu suç karşısında benimsediği tutuma göre değiştiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde cezanın türü ve uygulanış biçimi, yalnızca hukuki düzenlemelere değil, devletin siyasal ve toplumsal önceliklerine de bağlı olarak şekillenmektedir (Erdoğan, 2024, s. 728-729). Osmanlı padişahları, İslam anlayışının etkisiyle ve merkezî devlet düzenini koruma düşüncesi doğrultusunda, devletin gücünü ve sürekliliğini sağlama ile halkın huzur ve güvenini temin etmeyi temel bir sorumluluk olarak görmüşlerdir. Bu yaklaşım, devletin zorlandığı ve otoritenin sarsıldığı dönemlerde bile terk edilmemiştir. Bu nedenle padişahlar, cezalandırma yetkisini uzun süre doğrudan ellerinde bulundurmuş ve düzenin korunması adına bu yetkiyi kararlılıkla kullanmışlardır (Katğı, 2013, s. 182). Osmanlı’da cezalandırma yetkisinin merkezî otoriteye bağlı biçimde kullanılması, suç ve cezanın yazılı metinlerde nasıl aktarıldığını da doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle XVI. yüzyıl şair tezkirelerinde şairlere yöneltilen suçlamaların aktarım biçimleri ve değerlendirme ölçütleri bu çalışmanın hareket noktasını oluşturmuştur.

XVI. yüzyıl şair tezkirelerine odaklanan çalışmamızda, söz konusu suçlamalar anlatım ve değerlendirme farklılıkları gözetilerek belirli kategoriler altında ele alınmıştır. XVI. yüzyıl tezkire geleneğini farklı anlatım ve değerlendirme biçimleriyle temsil eden şuara tezkireleri çalışma kapsamına dâhil edilmiştir. Osmanlı sahasında kaleme alınan ilk müstakil şair tezkiresi olması sebebiyle Sehî Bey’in *Heşt Bihîşt*’i (İpekten vd., 2017), türün erken dönem özelliklerini ve

çalışmamızın konusu olan suç isnatlarının ilk örneklerini gözlemlemeye imkân tanımaktadır. Latîfî'nin *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ'sı* (Canım, 2018), şairler hakkında açık değerlendirmeler içeren diliyle suçlama anlatılarının niteliğini incelemek açısından önemlidir. Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-Şu'arâ'sı* (Kılıç, 2018), rivayetlere ve şahsi gözlemlere dayanan geniş anlatılarıyla suç isnatlarının aktarım biçimlerini karşılaştırmaya elverişli bir metin sunmaktadır. Kınalızâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü's-Şu'arâ'sı* (Sungurhan, 2017a) ile Cârullahzâde'nin *Beyânî Tezkiresi* (Sungurhan, 2017b), türün daha sistemli bir aşamasını temsil etmeleri bakımından; Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ının tezkire kısmı (İsen, 2017) ise biyografik anlatı ile tarih yazımı arasındaki ilişkiyi dikkate almak amacıyla çalışmaya dâhil edilmiştir. Aynı döneme ait bu tezkireler, şairlere yöneltilen suç isnatlarının ve verilen cezaların farklı müellifler tarafından nasıl aktarıldığını karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye elverişli bir zemin sunmaktadır. Suç isnatlarının şair biyografilerinin bir parçası olarak kaydedilmeye başlanması bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu nedenle çalışma, suç ve ceza anlatılarının tezkire geleneği içindeki ilk ve kurucu örneklerini değerlendirebilmek amacıyla XVI. yüzyıl tezkireleri ile sınırlandırılmıştır.

1. Devlet, Siyasal Dil ve Hiciv Kaynaklı Suçlamalar

Osmanlı Devleti'nde siyasal otoritenin büyük ölçüde padişahın şahsında toplanması şiir geleneğine de yansımıştır. Devlet ve hükümdarla kurulan tebaa ilişkisi, şiirde çoğu zaman aşk ve sevgiye benzeyen bir bağlılık olarak temsil edilir. Bu bağlamda aşık ile sevgili, efendi ile kul ve hükümdar ile tebaa arasındaki ilişkilerin birbirine benzetilmesi hem şiirsel anlam üretimini zenginleştirir hem de bu anlamın toplumsal davranış alanına taşınmasını mümkün kılar (Andrews, 2018, s. 113-116).

Patronun himayesine giren kişiler, onun terbiyesi sayesinde mevki ile itibar kazanır ve yetiştirdikleri arasında yer alırdı. Osmanlı patrimonyal toplumunda terbiye, kulluk ve intisap ilişkileri yalnızca sanatçılar için değil, toplumsal düzenin temel bağlarını oluşturmak için de gereklidir. Bu ilişki, patron açısından şöret ve nüfuzun güçlenmesini, kul açısından ise hayatta kalma ve yükselme imkânını ifade eder. Patron-kul esasına dayanan bu ilke, Osmanlı devlet yapısının oluşumunda ve işleyişinde belirleyici olmuş, bürokraside çırak-kalfa-usta sistemi ve askerî-idari alanda terfi ve tayinler üst makamın tavsiyesiyle gerçekleşmiştir. Şairler de bu patrimonyal ilişkiler ağının içinde yer almış, himaye ve intisap yoluyla edebî ve sosyal varlıklarını sürdürmüşlerdir (İnalçık, 2021, s. 351). Devletle kurulan bu ilişki ağı, şairlere himaye ve yükselme imkânı sağlarken, siyasal otoriteyle ilgili söz ve tutumların hangi durumlarda ağır suçlamalara dönüştüğünü de göstermektedir. Tezkirelerde aktarılan anlatılar, bu sürecin somut örneklerini bir arada sunmaktadır.

1.1. Casuslukla Suçlanan Şair: Cem Sa'dîsi

Cem Sa'dîsi (ö. 1492/1493) olarak bilinen Sa'dî-i Sirozî, XVI. yüzyıl şuara tezkirelerinde suç, ihbar ve sadakat ilişkilerinin hangi bağlamlarda kurulduğunu göstermektedir. Tezkirelerdeki farklı anlatılara rağmen aynı infazda birleşen biyografisi, Cem Sultan (ö. 1495) meselesinin II. Bâyezîd (ö. 1512) dönemindeki siyasal hassasiyetini de yansıtmaktadır. Nitekim Cem'e bağlılık, Avrupa saraylarıyla olan karmaşık ilişkileri nedeniyle, Osmanlı merkezinde potansiyel bir ihanet ve iç tehdit olarak görülmektedir. Kardeşi Bâyezîd ile giriştiği ve başarısızlıkla sonuçlanan taht mücadelesi, Cem Sultan'ın hayatını Osmanlı tarihinin en trajik sergüzeştlerinden biri hâline getirmiştir. Cesareti ve yeteneğine rağmen siyasi konumu sebebiyle meşruiyeti tartışmalı olan Cem,

talihsiz bir mücadeleye sürüklenmiş ve bu süreç, bir trajedi olarak değerlendirilmiştir (Şakiroğlu, 1993, s. 283-284).

Cem'in yakınları, özellikle de memleket içinde gizlice dolaşan, mektup taşıyan ya da bilgi toplayan kişiler, casuslukla suçlanmış ve çoğu zaman sorgusuz biçimde cezalandırılmıştır. Cem Sultan'ın çevresinde yer alan Sa'dî de bu bedeli ağır bir biçimde ödeyen isimlerden birisidir. Cem, kendisine destek veren çevrelerin durumunu öğrenmek amacıyla Sa'dî'yi gizlice İstanbul'a göndermiş, ona mektuplarını ve kendi *Divan*'ını emanet etmiştir. Kılık değiştirerek tehlikeli bir yolculuğa çıkan Sa'dî, kimliğinin açığa çıkması üzerine casuslukla suçlanmış ve İstanbul'da idam edilerek denize atılmıştır (Gibb, 1999, s. 342-346).

Sehi Bey, *Heşt Bihişt*'te Sa'dî'yi, fasih ve belîğ bir şair olarak anar; ancak anlatılanların merkezinde, Cem Sultan ile kurduğu yakınlık ve bunun yol açtığı sonuçlar yer alır. Sehî Bey, Sa'dî'nin derviş kılığıyla İstanbul'a geldiğini ve gammazlar tarafından bazı sözlerinin padişaha bildirildiğini kaydeder. Üzerinde bulunan mektuplar, Cem Sultan'la irtibatın delili sayılmış; İstanbul Boğazı'ndan atılarak öldürülmüştür. Tezkirede şairin niyeti ya da suçlamanın doğruluğu tartışılmamış, sadece netice verilmiştir. Suçun değil, cezanın kesinliği esas alınmış ve Sa'dî adeta bir şüphe kurbanı olarak tasvir edilmiştir:

“tebdil-i şüret ve tağyir-i kisvet kılup dervîş şeklinde İstanbula gelüp ba'zı eşhâş ile taḥşil-i münâsebet eyleyüp eşnâ-yı müvâneset ü muşâhabetde söz kaçırup gamz-ı gammâz ile keşf-i râz olup ve kendüde daḥî mektûblar bulunup ḥıyânet fehmi olmağın ‘azâb-ı gâzab-ı pâdişâhiye mazhar ve ikâb-ı ḥiddet-i şehinşâhiye manzar vâki’ olup Ğalaṭa boğazında deryâ-yı ‘amiḳa ğark ve lücce-i belâ-yı ‘azîme müstağrak itdiler.” (İpekten vd., 2017, s. 87)

Latîfi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ*’sında aynı şahsı genç, dikkat çekici ve Frenk diyarından haber getirmek üzere kılık değiştiren bir casus olarak resmeder. Sa'dî'nin sokak sokak dolaşarak halkla konuştuğu, saray çevresine yakın devlet adamları hakkında bilgi topladığı, bir köşe başında genç bir delikanlı kılığında yakalandığı ve ardından Galata'dan denize atıldığı ayrıntılarıyla anlatılır:

“Rivâyet iderler ki mezkûr ol zamânda tecessüs-i hâl ve tefeḫḫuş-ı ahvâl için tebdil-i şüret ve tağyir-i kisvet idüp Firengistândan İstanbula gelmiş ve Sultân Cem ağzından ekâbirden ba'zına nâme getirüp haber almış âḫirü'l-emr a'yân-ı erkân bu sırdan âğâh olurlar ve mezbûri genc gibi bir künc-i virânedede bulurlar. Hemândem amân virme-yüp tutarlar. ‘Azâb-ı gâzab-ı Pâdişâhiye manzar ve ikâb-ı ḥiddet-i şehinşâhiye manzar vâki’ olup hemândem Ğalaṭa Boğazında deryâ-yı ‘amiḳa ğark ve lücce-i belâ-yı ‘azîme müstağrak iderler.” (Canım, 2018, s. 274)

Latîfi, olayı dramatize etmiş ve Sa'dî'yi merkezî otoriteyle ilişkili bir entrikanın içine yerleştirmiştir. Aynı infaz, Sehî'de kısa bir şekilde yer alırken Latîfi'de ayrıntılı bir casusluk hikâyesine dönüşmüştür. Suç, sabittir; ama anlatım geniştir.

Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü’ş-Şu’arâ*’sında olay farklı bir yaklaşımla ele alınır. Sa'dî, Cem Sultan'a hem saltanat hem gurbet yıllarında gönülden bağlı bir hizmetkâr olarak sunulur. Cem'in *Divan*'ını temize çekmesi ve kılık değiştirerek İstanbul'a gönderilmesi, ona verilen bir görev olarak anlatılır. Suçun kaynağı, *su uyur, düşman uyumaz* denilerek-gammazların fitnelerine bağlanmıştır. Âşık Çelebi'ye göre Sa'dî'nin yapmakta olduğu iş, casusluk değil, Cem tarafından verilen bir görevdir. Dolayısıyla Âşık Çelebi, Sa'dî'yi ihanet eden değil ihanete uğrayan bir şahsiyet olarak konumlandırmıştır:

“Firengistân’da şehir-i Niçe’de Cem Bağçesi dimekle ma’rûf bağda eyyâm-ı neşât u ferağda Cem Sultân’uñ divânın kâfiri hârîtiye yazup ketebesinde Sa’dî bin Muştafa diyü adın taħrîr ve târihîn taštîr itmîşdür. Ol divân şimdi Bâbâ Çelebi’dedür. Merhûm Sultân Cem işareti ile tebdîl-i şüret ve taħvîl-i sîret idüp İstanbül’dan erkândan u kıldan haber almağa ‘azm-i Rûm eyler. Rodos’a gelüp Aydın iline geçüp gündüz Aşhâb-ı Kehf gibi gâr-nişin olup gice mâh gibi tâban kırada koyup harâbe harâbe konmakda kendin mânend-i bûm eyler. Ğammâz boynında borc kıomaz dimişlerdür. Şu uyur düşmen uyumaz, câsüsdur diyü Sultân Bâyezîd-i merhûma ğamz idüp birine biş hahtarlar, siyâset idüp boynına taş bağlayup denize atarlar.” (Kılıç, 2018, s. 423)

Kınalızâde’nin tezkiresinde söz edilmeyen Sa’dî, Beyânî’nin *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*’sında Cem Sultan’la olan ilişkisi merkeze alınarak kısa bir şekilde ve kaderci bir anlayışla sunulmuştur. Olayın gelişimi burada basit bir ele verilme üzerinden aktarılır. Sa’dî’nin yıldızının *uğura değil uğursuzluğa döndüğü* söylenir ve sultanın gazabıyla yok edilir:

“Şehzâde Sultân Cemün nedim ü hem-demi ve cemi’i esrarınun mahremidür. Şehzâde Frengistâna düşdükte tecessüs-i ahbâr için mezbûrı bu cânibe irsâl ider. Tebdîl sûretiyle bunda geldükde zurefâ nakşın çıkarup râz-ı pinhânı âşikâre olmağla kevkebinün sa’dî nahs olup gazab-ı sultânî ile vücûdı nâ-bûd olur.” (Sungurhan, 2017a, s. 90)

Gelibolulu Mustafa Âli’nin *Künhü’l-Ahbâr*’ına göre Sa’dî, Cem Sultan’ın talimatıyla kılık değiştirerek İstanbul’a gelmiş, ileri gelen bazı kimselere mektuplar ulaştırmıştır. Bu mektupların içeriği belirtilmese de bunların Cem’in Osmanlı içindeki durumu öğrenmeye yönelik haberleşmesi olduğu açıktır. Sa’dî, geri dönmek üzereyken bir harabe köşesinde yakalanır ve Galata’dan denize atılarak öldürülür. *Künhü’l-Ahbâr*’da suç, haber taşıma ve siyasi irtibat kurma açısından diğer tezkirelere nazaran daha belirgin bir şekilde ele alınmıştır:

“Mezbûr Sa’dî ğâyette muqaddem âdem olmağın Cem Sultân Firengistânda iken tebdîl şüretde İstanbula gelmiş ve ba’z-ı ekâbire mektûblar getirüp üleştürmüş ve cümleden cevâb alup gitmek şadedinde iken boğazı ele virmiş. Bir vîrâne küncinde bulunup Ğalağa Boğazından deryâya atılmış.” (İsen, 2017, s. 56)

1.2. Muhanneslikle Suçlanan Bir Şair: Şâmî

Şâmî (ö. ?) mahlaslı Şamlıoğlu Mustafa Bey’e yöneltilen suçlama, yalnızca Sehî Bey’in *Heşt Bihîşt*’inde yer almaktadır (İpekten vd., 2017, s. 48). Diğer tezkirelerde onun sancak beyliği yapmış saygın bir asker ve sade üsluplu bir şair olduğu (Canım, 2018, s. 286; Kılıç, 2018, s. 591; Sungurhan, 2017a, s. 459; Sungurhan, 2017b, s. 99; İsen, 2017, s. 75) belirtilmektedir.

Sehî Bey, *Heşt Bihîşt*’te Şâmî’nin Moton Seferi sırasında, düşman gemilerini denizden yaklaştırmamak için, seçkin beylerle birlikte kaleyi korumak üzere denizde gözcülük yapmakla görevlendirildiğini aktarır. Ancak, düşman gemilerinin kaleye girmesinin ardından kalede bulunan Osmanlı beyleriyle birlikte Şâmî’nin adı da düşman listesine karışır. Bu durum üzerine padişah, onların hapse atılmasını emreder; ancak kalenin fethedilmesiyle birlikte onları serbest bırakır. Şâmî, bu olaydan sonra namert olarak anılır ve bu onur kırıcı söylentiye dayanamayarak utanç ve üzüntü içinde hayatını kaybeder:

“Moton seferinde deryâdan küffâr-ı bed-kirdâr gemileri gelüp kıal’aya azuk ve âdem kıoymasun diyü niçe yarar begler ile anı gemiye bile kıoyup deryâ yüzün gözletmege emr olundu. Bunlar deryâda yatup Moton kıal’asının önün beklerken kâfir donanması zâhir olup deryâ yüzün gözleyen begler tedârük idüp gelen donanmaya kıarşı varınca rüzğâr-ı nâ-hemvâr

kuvvetiyle kefereniñ gemisi al'aya girdi. Anda olan beglerüñ adı muhannes adına daılıp pādīshāh azāb idüp habs emr eyledi. Āhır al'a alınmala hālāş oldılar. Rümili begleri arasında Şāmī dil-āver kılı añılurken adı muhannesligi ile añıldıına 'ār u nāmūs çeküp ayretinden helāk oldu." (İpekten vd., 2017, s. 48)

Olayın yalnızca bir tezkirede söz edilmesi, dier tezkirelerin bu vakayı hiç anmaması suçun tarihî gerçeklii konusunda soru işaretlerini de dourmaktadır. Bu kayıttan tezkirelerdeki suç ve ceza bahislerinin tek biçimde aktarılmadıı, anlatıların büyük ölçüde tezkirecinin bakış açısını yansıttıı anlaşılmaktadır.

1.3. Hapisteki Bir Şair: Hasbî'den Habsî'ye

Keşfi'nin (ö. 1538-1539) küçük kardeşi olan ve Germiyan ilinin Gediz kasabasından çıkan Hasbî (ö. 1553)'nin durumu siyasal iktidar karşısında sözün sınırlarının nasıl çizildiini göstermesi bakımından dikkati çekicidir.

Osmanlı Devleti'nde sadrazamlık makamına kadar yükselmiş ve hanedanın damadı payesine erişmiş olan İbrahim Paşa, tezkirelerdeki anekdotlarda acımasız, adaletsiz ve tahammülsüz bir kişi olarak tasvir edilmiştir (Akgül, 2019, s. 218).

Hasbî, Āşık Çelebi (Kılı, 2018, s. 263-265) ile Gelibolulu Mustafa Āli'de (İsen, 2017, s. 127-128) İbrahim Paşa'nın (ö. 1536) vezirliinde işlenen *kanlı bir cinayete* karıştığı için hapse atılan bir şair olarak sunulmuştur. Şair, Paşanın emriyle subaşı tarafından işkenceye maruz bırakılmış ve huzuruna götürülürken gözü yaralanmıştır. Paşa, Hasbî'ye bakarak "Gözüne ne oldu?" diye sorar ve Hasbî'nin "Sultanım, bulunduğu yeri beenmedi, çıkmak istiyor." şeklindeki nükte dolu cevabı, İbrahim Paşa'nın hoşuna gitmez. Bunun üzerine Paşa, "Senin gözüne görünecek var." diyerek onu tekrar hapseder ve cezanın aırlaştırılmasına karar verir. Bu süreçte Hasbî, mahlasını Habsî olarak deiştirir. İbrahim Paşa'nın öldürülmesinin ardından serbest bırakılır:

"Yolda gözi daı bir ağaca okınup mecrüh olur. Ĥasbî ol cerāhat eleminden bīm-i mevt ile nīm-rüh olur. İrtesi pāşa nazarına geldükde pāşa gözini mecrüh görür. *Mollā Ĥasbî gözüne n'oldı* dir. Ĥasbî daı sultānum yirin beenmedi, çıkmak ister dir. Pāşa daı *senüñ gözüne görünecek var* diyü yine habs buyurur. Ĥasbî malaşın tebdil idüp Ĥabsî diyü taalluş ider." (Kılı, 2018, s. 263)

"Ĥikmet Ĥudānuñdur Ĥasbî'nüñ yolca giderken bir dırahta okınup bir gözi mecrüh olmuş. Pāşa nazarına geldii gibi *Monlā Ĥasbî gözün n'oladı diyü* sormuş. *Yirini beenmedi çıkmak ister sultānum* diyü cevāb virmiş. Ĥālā ki bu maalde laife aşd itmesi vezirüñ tab'-ı nāmülāyimine muhālif gelüp *senüñ gözüne daı görünecek var* ancak buyurmuş. Ĥattā bunu mabese gönderüp İstanbulla Üsküdar miyanındaki al'a-i şaire ki Ketayun Sarāyı diyü meşhürdur ona gönderilmiş. On yıl midārı mabūs olup Ĥasbî malaşını Ĥabsiye mübeddel kılmış." (İsen, 2017, s. 127)

Kınalızāde Hasan Çelebi, Hasbî'ye yöneltilen suçlamaların açık ve kesin biçimde ortaya konulmadıını özellikle vurgular. Buna rağmen uzun süreli hapis cezasının uygulanmış olması, cezalandırmanın belirli bir eylemden çok dönemin güç ilişkileri içinde şekillendiini göstermektedir. Tezkirede İbrahim Paşa'nın sert mizacı ve gammazların etkisi öne çıkmaktadır. Paşanın öldürülmesinin ardından Hasbî'nin serbest bırakılması, cezanın hukuki bir süreçten ziyade kişisel iktidar ilişkileriyle bağlantılı olduunu ortaya koymaktadır. Hasbî'nin hapis hayatı, bireysel bir suçtan çok İbrahim Paşa'nın siyasal tasarrufunun etkisi olarak sunulmuştur:

“Ba’z-ı cerâ’im töhmet olunup İbrâhîm Paşanın evâ’il-i vezâret ve mebâdî-i siyâsetine râst gelüp mezbûra işkence itmişler idi. Âhir isnâd itdükleri cerâ’im zâhir ü ‘iyân olmayacak asaf-ı zemân habsine fermân idüp on yıl mikdârı mahbûs olup mahbes-i teng ü târ ile hemd-i rûzgâr-ı yâdigâr olmagla kendüyi ana nisbet idüp Habsî mahlas ile Paşa-yı mezbûra niçe kasideler virüp sâhib-i bâyin-i şedîd olan kalb-i hadîdine kelimât-ı âteşnâkı ile bir mikdâr mülâyemet gelmiş iken ashâb-ı nifâkun dem-i si’âyet ü şeytaniyeti ile âteş-i gazabı dahı hiddet ü vefret bulmuş idi ve ol ‘âsî-i rûhânî zindânun cânı gibi olmuş idi. Âhir İbrâhîm Paşa katl olındığı gün ‘ikâl-i habsden itlâk olunup zindân dahı insâfa gelüp bunca zemân hidmetüm itdi diyü ol ‘abd-i maglûlü’l a’nâkı i’tâk itmiş idi.” (Sungurhan, 2017a, s. 290)

1.4. Padişahın Gazabına Uğrayan Mahmud Paşa ya da Şair Adnî

Mahmud Paşa (ö. 1474), Osmanlı döneminde devlet adamı, şair ve nâsir olarak tanınır. Devşirme kökenlidir ve Edirne Sarayı’nda Mehmed Ağa’nın himayesinde eğitim görmüştür. İstanbul’un fethinde Fatih Sultan Mehmed’in yanında yer almış, Belgrad kuşatmasından sonra vezirliğe getirilmiş, uzun süre bu görevde kaldıktan sonra azledilmiştir (Alptekin Sarıoğlu, 2020). Şehzade Mustafa ile ailevi bir mesele sebebiyle arası açık olan Mahmud Paşa’dan kuşkulanan padişah, rakiplerinin de etkisiyle onu yakalatıp Yedikule’ye hapsedtirmiş, kısa bir süre sonra da idam edilmesine karar vermiştir (Tekindağ, 2003, s. 376-378).

Tezkireler, genellikle onun vezaret makamındaki kudretini ve ilmî birikimini vurgulayarak söze başlar. Mahmud Paşa, bir yandan ilim ve inşa gücüyle övülürken diğer yandan padişahın gazabına uğrayarak hayatını kaybeden bir vezir olarak anlatılır.

Sehî Bey, Adnî mahlaslı Mahmud Paşa’yı şiir ve inşa maharet sahibi, kavrayışı güçlü bir devlet adamı olarak tanıtır. Sultan Mehmed’in gazabına uğradığını ve *yokluk diyarına gitmek zorunda kaldığını* belirtir. Sehî Bey, ceza’yı açıklamaz; ne sebebini tartışır ne de olayın ayrıntılarını verir. Böylece biyografi, övgü ile kapanan ama ani bir ölüm hükmüyle kesilen sade bir çizgide kalır:

“...bulduğı i’tibâr u istihkâk ve buña olan rağbet ü ‘izzet ve bunda olan fikr ü ferâset ve re’y ü tedbir ü feţânet nesl-i ‘Osmânda bir vezîre dahı müyesser olmamışdur. Şâhib-hüner ve hüner-perver vezîr idi. Âşârından iktidârı ma’lûmdur ve hayrâtı gâyet çok. Tevârihde merkûmdur. Âhir Sultân Mehemmed gâzabına mazhar düşüp ‘adem diyârı cânibine sefer idüp dünyâdan güzer kıldı.” (İpekten vd., 2017, s. 27)

Latîfî, Mahmud Paşa’yı doğru sözlü, temiz vicdanlı ve adaletli bir vezir olarak tanımlar. Padişahın teveccühüne kapılıp gururlanmanın Mahmud Paşa’nın sonuna zemin hazırladığını; iki kolundan damar açılarak kan kaybıyla öldüğünü anlatır. Bu ölüm ya da öldürülme biçimi sıradan bir infaz değildir, vezaret makamının ağırlığını taşıyan bir cezadır:

“...pâdişahuñ bu hüsn-i iltifâtına mazhar düşdükte ol iltifâta mağrûr u mâyil ve televvün-i tab’-ı şâhiddin gâfil iken kazâ-i İlâhî muktezâ-yı beşeriyet katlini muktezî bir nâdire şâdir olduqda pâdişâh-ı ‘adâlet-penâh ri’âyeten anı kışâsuñ envâ’ u aqşâmında muhayyer kırup didi ki beherhâl katlün muqarrerdür ammâ seni ne ölümle öldüreyin ve dâr-ı dünyâdan dâr-ı uhrâya ne yoldan göndereyin didükde irâdet Allâhuñ emr pâdişahuñ diyü cevâb virdi. Âhirü’l-emr ‘afva mecâl olmayup hâlâş muhâl olcağ kendü ihtiyârıyla bir faşşâd-ı cellâd-nihâd gelüp iki kollarından faşd idüp ol faşd ile helâkine kaçd itdiler. ‘Ağıbet kesret-i seylân-ı dem mücib-i mevt olup ol belâ ile fevt oldu. Bir nefesde bu cihândan ol cihânı buldı.” (Canım, 2018, s. 362)

Âşık Çelebi (Kılıç, 2018, s. 457-458), Kınalızâde (Sungurhan, 2017a, s. 548) ve Beyânî

(Sungurhan, 2017b, s. 121) tezkirelerinde Mahmud Paşa'nın kudretinden, ilminden övgüyle söz ederler.

Âşık Çelebi, Mahmud Paşa'ya verilen onca makam ve gösterilen itibardan sonra padişahın gazabına uğrayarak Yedikule'de birkaç gün hapsedildiğini; sonra idam edildiğini "Bu kadar kadar u câhdan sonra maẓhar-ı ғazab olup Yedi Kulle'de niçe gün ғabs iderler, âhir ғatlı idüp telef-i nefis iderler." ifadesiyle dile getirir (Kılıç, 2018, s. 457-458).

*Beyânî Tezkiresi'*nde Mahmud Paşa, kendisine yöneltilen töhmetler sebebiyle padişahın gazabına uğramış, bu süreçte bir süre Yedikule'de hapsedilmiştir. Ancak, bu hadise bununla sınırlı kalmamış ve nihayetinde padişahın gazabı ölümle sonuçlanarak padişahın kılıcıyla idam edilmiştir:

"Âhirü'l-emr fermânü'l-hayy ile zemân-ı vezâretine tenâhî gelüp bir sebeble mazhar-ı gazab-ı pâdişâhî olup birkaç gün Yedikullede mahbûs olup tu'me-i şemşir-i şehinşâhî olmuştur." (Sungurhan, 2017b, s. 121)

Gelibolulu Mustafa Âli, Mahmud Paşa'nın cömertliğini ve ilmî kudretini uzun anlattıktan sonra diğer tezkirelerde olduğu gibi idamla biyografiyi bitirir. Tezkirede gazabın sebebi tartışılmaz, olayın iç yüzü açıklanmaz. "Bi'l-âhare ғazab-ı sultânî ile Yedi kullede ғabs olunup ba'dehu ғatlı olunmuştur." denilerek bir süre hapsedildiği ve ardından öldürüldüğü bildirilir (İsen, 2017, s. 59).

Böylelikle hem cezanın ani ve sert oluşu hem de sonradan dile getirilen pişmanlık birlikte aktarılır. İlk bakışta okuyucuya Osmanlı'da adalet mekanizmasının işlemediği ve insan hayatının padişah iradesine bağlı olduğu izlenimini verir. Tezkirecilerin adil, itaatkâr ve işinin ehli bir vezir olarak tasvir ettiği Mahmud Paşa'nın herhangi bir yargı sürecine başvurulmadan padişahın emriyle öldürtülmesi, hükümdarın keyfi ve yasadışı bir tutum sergilediği düşüncesini güçlendirmektedir (Akgül, 2019, s. 179).

Mahmud Paşa'nın övgüsü ele alınan tezkirelerde tutarlılık göstermekte; gazap sahnesi ise bu övgülerin hemen ardından gelmektedir. Mahmud Paşa'nın suçu açıklanmamış, itham ortaya konulmamış; ancak cezanın kesinliği bildirilmiştir. Bu durum, Osmanlı tezkirelerinde merkezi otoritenin kararlarının hangi biçimde kayda geçirildiğini açığa çıkartmaktadır.

1.5. Fitne ve Gammazcıların Gölgesinde Bir Şair: Hâtemî

XVI. yüzyıl tezkirelerinde suç isnatlarının yoğunlaştığı noktalardan birisi de saray çevresiyle yakınlık kurmuş âlim ve şairlerin kıskançlık, rekabet ve gammazlık üzerinden şekillenen ithamlarla hedef hâline gelmeleri ve bunların sonucunda görevlerinden uzaklaştırılmalarıdır.

Halil İnacık'ın (2021, s. 351-352) tespitlerine göre patrimonyal devlet yapısında nimet ve mertebelerin tek kaynağı hükümdar olduğu için, bu imkânlara ulaşmak isteyenler arasında yoğun bir rekabet ortamı doğmuştur. Haset, entrika ve yaltakçılıkla beslenen bu mücadele, dönemin toplumsal ahlak anlayışını da belirlemiştir. Bu sistem içinde şair de patronun ilgisini koruyabilmek için son derece temkinli davranmak ve hoşnutsuzluk yaratacak tutumlardan kaçınmak zorunda kalmıştır. Nitekim hükümdarın gazabına uğrayan ve sürgün edilen şairlerin durumu, bu hassas dengenin ihlâlinin ağır sonuçlar doğurabildiğini göstermektedir.

Hâtemî (ö. 1516/1517) mahlasını kullanan Mü'eyyedzâde Abdurrahman Çelebi'nin biyografisi;

kıskançlık, rekabet ve gammazlık gibi ithamların açıkça görüldüğü örneklerden birisidir. Babasının Amasya'da II. Bâyezîd'in nişancısı olması, Hâtemî'nin şehzadenin yakın çevresine girmesini kolaylaştırmıştır. Ancak, rakiplerinin etkisiyle Şehzâde Bâyezîd'i afyon gibi zararlı maddelere alıştırdığı iddiasıyla suçlanmıştır. Bu itham üzerine hakkında Fatih Sultan Mehmed, idam fermanı çıkartmış; fakat ferman Amasya'ya henüz ulaşmadan Şehzâde Bâyezîd tarafından Hâtemî, Halep'e gönderilerek kurtarılmıştır (Kaplan, 2020).

Sehî Bey, *Heşt Bihişt*'te Mü'eyyedzâde'nin Fenerizâde Ahmed Paşa ile birlikte Sultan Bâyezîd'i uygunsuz ve ölçüsüz işlere sevk ettiği yönünde gammazlarca ihbar edildiğini belirtmektedir. Bu ihbar, Sultan Mehmed'in kulağına gidince ikisinin de öldürülmesi için hüküm çıkarılmıştır. Sehî'de suçun niteliği açıklanmamaktadır. İthamın kaynağı gammazlardır. Ceza ise ölüm fermanı olarak belirlemiştir:

“Merhûm Sultân Bâyezîd Amasiyye'de Çelebi Sultân oldukları târihte anda çok muşâhabet vü müvâneset itmişdür. Hattâ Sultân Mehemmede münâfık nifâk idüp Sultân Bâyezîdi nâ-mülâyim ü nâ-fercâm yollara sevk ve nâ-mağûl ü nâ-mağbûl yerlere rehberlik iden biri Fenârioglio Aḥmed Paşa ve biri Mü'eyyedoglı 'Abdu'r-rahmân Çelebi dür diyü gamz idüp Sultân Mehemmed daḥı ḥışm idüp anları helâk itmege 'âdem gönderüp Sultân Bâyezîd bu kâziyyeden âgâh olup Fenârî oğlı Aḥmed Paşayı Hind Mü'eyyedoglını 'Aceme kaçurdu. 'Acemde suğl idüp 'ulümü anda taḥşil ü tekmil eyledi. Anuñ fazlına vü kemâline kimse lâ dimez. Soñradan Sultân Bâyezîd gelüp taḥta cülûs itdükde kâzi-'asker idindi.” (İpekten vd., 2017, s. 38)

Lâtîfi, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'da Necâtî Bey'in (ö. 1509) *Divan*'ının dibâcesinde Mü'eyyedzâde'nin mübarek adını başlık olarak kullandığını ve bunun vezirlerin düşmanlığını artırdığını belirtir. Lâtîfi'de bu olay, suç ve ceza bakımından iki yönlüdür. Sonunda adı geçen Müeyyedzâde, Necâtî'ye destek olup yardım etmiş, devlet hazinesinden ona günlük otuz akçe maaş bağlatmıştır. Kendisi de ayrıca birçok ihsan ve iyilikte bulunarak bol miktarda mal vermiştir. Her fırsatta Sultan Bâyezîd'e, *Rum diyarının en seçkin ve en iftihar edilen kişisi, zamanın Selmân'ıdır*, diyerek onu övmüş ve himaye etmiştir:

“Faḥru'ş-şu'arâ merhûm Necâtî Beg divân-ı belâgat-beyânının dibâcesinde anlaruñ nâm-ı şerîflerin 'unvân idüp elḳâb-ı luṭf-ı zâtında ve evşâf-ı mekârim-i şıfatında ḥayli medâyiḥ ü meḥâmid yazmışlardır. Hattâ dibâce-i divân bunlaruñ nâmıyla mu'anven olduğına vüzerânuñ 'adâveti Mü'eyyed-zâdeyle mü'ekked ve mü'ebbed olmuş ve âteş-i şerleri şerrinden Necâtî güç ile necât bulmuşdur. Vüzerâ ta'şiiyen Necâtîye beş vakte du'â için beş aḳça tekâ'üd aḳçası itdirmişler mezbûri ittifâḳ-ı nifâḳla muḥkem geçmişlerdi. 'Aḳıbetü'l-emr müşârün-ileyh Mü'eyyed-zâde müzâheret ve mu'âvenet idüp mûmâ-ileyhe ḥazâne-i 'âmireden yevmî otuz aḳça itdürdi ve kendü daḥı hezâr iḥsân ü istiḥsân ile mâl-ı bî-girân virüp her gâḥ Sultân Bâyezîde Rûmuñ eşbeh ü iftilḥârı ve Selmân-ı rûzgârdur diyü terbiyyetler iderdi.” (Canım, 2018, s. 358-359)

Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*'sı ise hikâyeyi tarihi ve sosyal bir bağlama yerleştirmekte ve ayrıntılı bir anlatım sunmaktadır. Haseki Mahmud ile birlikte Bâyezîd'in en yakın dostu olduğu aktarılır. Gammazların onların eğlence meclislerini kötüyerek bu iki genci yönetim işlerine karışmakla suçladıkları ve Sultan Mehmed'e ihbar ettikleri söylenir. Bu ihbarla iki gencin öldürülmesi için hüküm çıkar. Bâyezîd, bu haberi alınca onları gizlice ülke dışına çıkarır. Tahta çıktığında onu medreseye tayin eder, ardından kazaskerliğe yükseltir. Böylelikle haksız bir

ithamın sürgüne dönüştürdüğü hayatın, ilimle tekrar merkezde değer kazandığı görülür:

“Sultân Mehemmed zamânında ki Sultân Bâyezîd anda şeh-zâde imiş mezkûr ‘Abdu’r-rahmân Çelebi ve Hâş Maḥmûd nâm hâşakisi anuñla muşâhib ü harif-i bâde imiş. Ba’z-ı vâşî vü ğammâz mezkûrlar ḥaḳḳında ḥased ü tedbir-i bed idüp *iki cevân şeh-zâdenüñ tedbir-i memleketine ve umûr-ı saltanata el kardılar ve ayak-nüşûğa meşğul olmağa şeh-zâdeyi başdan çıkardılar* diyü Sultân Mehemmed’e kâğıd uçurdılar. Ol tîr-i tedbir ile mezkûrlaruñ murg-ı ḥuzûrların âşyâne-i mülk-i Rûm’dan uçurdılar. Sultân Mehemmed ḳatline ḥükm-i ḳaḫı gönderür. Sultân Bâyezîd ḥükmüñ vuşûlinden evvel ḥabere vâḳıf olmuş, atılmış okı siper-i tedbirle dönderür. İkisine ba’z-ı cevâhir ve sîm ü zerden genc-i vâfir virüp bir gece diyâr-ı ğurbete ‘azîmet idüp ve seyâhat-i memâlike ḳaşd-ı kesb-i ‘ilm ü ma‘rifet iderler. Mü’eyyed-zâde diyâr-ı Ḥaleb’e ba‘dehu mülk-i ‘Acem’e düşüp Şîrâz’da Monlâ Celâl Devânî ḥıdmetine irüp şaded-i taḫşilde olur. Sultân Bâyezîd çün serîr-i saltanata cülûs ve pâye-i taḫt-ı sultân mübârek bâd için pâ-bûs ider. Mezkûr işidüp bunca meşâḳḳatle kemân-ı seferi çekmege sâ‘id-i sa‘âdet müşâ‘ade ider sultân-ı vaḳt görüp çihre-i ‘âlilerinde pertev-i nûr müşâhede ider.” (Kılıç, 2018, s. 626-627)

Âşık Çelebi ve Kınalızâde’de ikinci bir suçlamaya da yer verilir. Sultan Selim (ö. 1520) döneminde bazı fitnecilerin Mü’eyyedzâde’ye dair yanlış mektuplar yazıp saray avlusuna attıkları ve onu Sultan Ahmed’in adamı olarak göstermek istedikleri aktarılır. Bu ihbarın üzerine Sultan Selim’in mektubu ona gönderip fitnenin failini bulmasını istediği belirtilir. Mü’eyyedzâde, durumu hemen çözer ve suçluları yakalattır. Böylece ikinci kez bir ihbar tehlikesi doğmakla birlikte suçun asıl kaynağı açığa çıkar. Bu defa ceza Mü’eyyedzâde’ye değil fitnecilere uygulanır:

“Merḥûmuñ baḫt-ı ḥuftesi yine bi-dâr olup ḳuzât-ı ‘asker-i vaḳt künc-i ḥumûlda ki yatdılar, ḥussâd-ı mevâlî ehl-i fesâd ahâliyi iğrâ idüp Sultân Ahmedîdür diyü ba’z-ı nesne dahı isnâd idüp kâğıdlar yazup okla ḥarîm-i pâdişâhiye atdılar. Sultân Selim, Mü’eyyed-zâde-i merḥûmuñ meblag-ı ḥads u ferâsetin imtiḥân yiridür diyü ḥaber gönderüp feres-i firâsete sũvâr olup ferzîn gibi keç-revlik ideni bilmeñ gerek diyü buyurur. Merḥûm ‘ale’l-fevr varaḳa yazup irsâl ider. Merḥûm bu diğ-i fitneyi ḳaynadan Sarı Gürz mülâzımlarından Kullâb-ı Siyâh u Kezzâb-ı Siyâh dimekle ma‘rûf iki kimesnedür diyü bu beyt ile ‘lâm-ı ḥâl ider.” (Kılıç, 2018, s. 627)

“Merḥûm-ı merkûm sonra kâzî’asker olduğunda ba’z-ı ehl-i fesâd Sultân Ahmedîdür diyü mezbûra hilâf-ı vâki’ ba’z-ı umûr isnâd idüp okla ḥarîm-i pâdişâhiye mektûb atmışlar idi. Sultân Selim Hân dahı mektûbı mezbûra gönderüp bu kâra bâ’is ü bâdî olan kimdür bilmen gerek diyü merḥûmun hades ü ferâsetin imtiḥân itdükde merḥûm dahı ‘ale’lfevr bu kâğıdı Sarı Gürz mülâzımlarından Kullâb-ı Siyâh ve Kezzâb-ı Siyâh dimekle ma‘rûf iki rû-siyâh vardur anlar itmişdür diyü bu beyti yazmışdur.” (Sungurhan, 2017a, s. 319)

Beyânî’nin tezkiresinde suçun nedeni sadece şehzade çevresindeki yakınlıktır. Cezanın ilk aşaması sürgün, son aşaması ise yaşlılık döneminde görevden alınmadır. Fitne mektuplarına değinilmez:

“Sultân Bâyezîd Hân Amasiyyada şehzâde iken mezbûrun musâhabet ü münâdemetine âlüfte olup bir ân ve bir sâ‘at müfârekat itmeyüp ıyş u işrete müdâvemem itmekle Sultân Mehemmed Hânun sem’ine irişüp gazabı heyecân idüp katline fermân-ı kâzâ cereyânı sudûr idicek mezbûr Hâtemî yüzün batdı diyü nâ-bedîd olup şehrden şehre irtihâl iderek Mollâ Celâl hidmetine

ittisâl idüp yanında ilme iştigâl idüp tahsîl-i fazl u kemâl itdükden sonra bu cânibde Sultân Bâyezîd dahî serîr-i saltanata cülûs idicek Mollâ Celâlün terbiye-nâmeleriyle gelüp iltifât-ı pâdişâhiye mazhar olup ba'zı medreselere müderris ba'dehû kâzî'asker olup sonra azl olunup Sultân Selim Hân devrinde yine kâzî'asker olup bir müddetden sonra mizâcına i'tilâl ve aklına ihtilâl gelmekle yine ma'zûl olup sene tokuz yüz yirmi ikide âlem-i bekâya rihlet itmişdür." (Sungurhan, 2017b, s. 58-59)

Tüm tezkirecilere göre Hâtemî mahlaslı Mü'eyyedzâde Abdurrahman Çelebi, fitne, ihbar ve hasetçilik etrafında şekillenen haksız bir suçlamaya uğramıştır. Suç, belirli bir eylemden çok, saray içi dengeleri zedeleyen nüfuz iddiaları ya da hasetle beslenen söylentiler etrafında şekillenmiştir.

1.6. İçki Yasağının İhlali ve Melihî

Tezkirelerde bazı şairlerin bireysel davranışları genellikle siyasal düzen ve saray hiyerarşisiyle iç içe aktarılmıştır. Bu noktada dikkat çekici örneklerden birisi de Melihî'nin (ö. 1494/1495) biyografisidir (İpekten vd., 2017, s. 80-81; Canım, 2018, s. 490-491; Kılıç, 2018, s. 354; Sungurhan, 2017a, s. 800; İsen, 2017, s. 63). İlk bakışta onun hikâyesi, içki düşkünlüğü etrafında şekillenen ahlaki bir değerlendirme izlenimi verse de devletin düzeni koruma ve saray çevresini disiplin altında tutma anlayışının belirleyici olduğu anlaşılır. Melihî'ye atfedilen olaylar, kişisel zaafların anlatısının ötesinde siyasal disiplinin işleyişine işaret eden bir vaka niteliği taşımaktadır.

Melihî'nin asıl adı bilinmez. Öğrenimini memleketinde başlamış, İran'da tamamlamış ve Horasan'da bulunduğu sırada Molla Câmî (ö. 1492) ile tanışmıştır. Daha sonra İstanbul'a dönen şair, harabat çevrelerinde "Sarhoş Melihî" adıyla tanınmıştır. Tezkirelerde onun şarapla olan ünsiyetine dair pek çok rivayet yer almaktadır. Tatlı sohbeti ve güçlü hitabeti sayesinde Ahmed Paşa'nın (ö. 1497) aracılığıyla Fatih Sultan Mehmed'in musahipleri arasına girmiştir. Kaynaklara göre içki temin edebilmek için birkaç kez cübbe ve sarığını meyhaneciye rehin bırakmıştır. İçkiye aşırı düşkünlüğü ve kayıtsız tavırları sebebiyle zamanla padişahın ilgisini kaybeden Melihî, bu ayrılığın ardından II. Bâyezîd devrinde yoksul ve kimsesiz bir hayat sürerek vefat etmiştir (Köksal, 2020).

Şehî Bey, Melihî'nin Fatih ile yakınlığını vurgular. Melihî, saray çevresinde makbul bir sohbet ehli olarak görülür; ancak bir yasağın çiğnenmesi bu yakınlığı bir anda tehlikeye sokar. Şarap yasağı konulmasına rağmen sarhoş halde bulunması padişahın otoritesini ihlal eden bir davranış olarak algılanır. Melihî, padişah huzuruna çıkartılmış ve durumu açıklaması beklenmiştir. Korkudan şarabı kendisine zorla hokna ettirdiklerini söylemesi aslında cezanın ağırlığından duyduğu kaygıyı göstermektedir. Fatih Sultan Mehmed, Melihî'yi affetmiş fakat onu yakın çevresine tekrar kabul etmemiştir. Bu karar, sarayın hassasiyetlerini yansıtan siyasal bir yaptırım niteliği taşımaktadır:

"Merhûm Sultân Mehemmed Gâzi ile müşâhabet itmişdür. Nihâyet-i derecede 'ayyâş ve gâyet mertebede evbâş olduğu ecluden pâdişâh hizmetinden dür ve âsitâne-i sa'âdetinden mehcür düşüp felâket ile fevt olup Hâk emrine vâsıl oldu. Rivâyet iderler ki merhûm Sultân Mehemmedün buña hayli nazarı olup buñunla tenhâ müşâhabetden mahzûz olmuş. Aşlâ bir lahza ayık bulunmaz imiş. Âhirü'l-emr bir gün incinüp şarâba yasağ idüp ısmarlamış '*mest bulduğunuzda baña getirin*'. İttifâk bir gün mest buldılar. Pâdişâh huzûrına ilettiler. '*Niçün içdün*' diyü su'âl itdi. Yemin idüp '*içmedüm*' diyü cevâb virdi. '*Sen hõd bi'l-fi'l mestsin niçün yemin idersin*' dinilecek pâdişâh-ı 'âlem-penâh korkusundan şarâbı hõkna itdürdim didi.

Cevâbı bu oldu. Sultân Mehemmed dağı bu söz sebebi ile günâhın ‘afv itdi. Ayruk yanına götürmedi.” (İpekten vd., 2017, s. 80-81)

Lâtifî, Melihî'nin davranışlarının devlet düzeninde nasıl tedirginlik yarattığını daha açık biçimde anlatır: Melihî ile Rûşenî Hazretleri (ö. 1487) arasında gençlik yıllarına dayanan bir dostluk vardır. Şeyh Rûşenî, Melihî'yi günah ve eğlence hayatından vazgeçmeye çağırır. Melihî ise iki kadeh şarabın verdiği zevki karşılayacak bir hâl gösterilirse dervişlik yoluna gireceğini söyleyerek bu davete karşılık verir. Bu sözleri işiten Sultan Mehmed, Melihî'yi huzuruna çağırır; uyarır ve tövbe ettirir. Ardından ona ihsanlarda bulunur. Melihî görünürde sözünü tutsa da şaraba duyduğu özlem dinmez. Boza ve esrar gibi yöntemlerle bunu bastırmaya çalışır; ancak başarılı olamaz. Sonunda şarabı hokna yoluyla kendine ihtikan eder ve ağır bir sarhoşluk hâlinde Tahtakale'de dolaşırken yakalanır. Huzura çıkarıldığında içmediğine dair yemin eder ve ağzında şarap kokusu bulunmaz. Buna rağmen padişah öfkelenir ve denize atılmasını emreder. Gerçeği açıklayıp ihtikan yolunu itiraf etmesi üzerine bu durum padişahın hoşuna gider ve Melihî'yi affeder:

“Lâcerem şehriyâr-ı vâlâ-neseb hemândem hışm u gâzaba gelüp emr itdi ki merkûmî tûtalar hâzret-i Yunus-vâr ve güher-i kem-yâb ve dürr-i hoş-âb gibi Gâlaşa boğazında me'vâsını mâ ve ma'kâmını ka'r-ı deryâ ideler. Ammâ mevlanâ-yı mezkûr hâşşa ve kellâ diyüp dört muşhafa ve yüz on dört şuhufa ve 'arş-ı a'zama ve Ka'be-i mu'azzama içmedüm diyüp müdâm and içerdî ve vaqt olurdu ki esnâ-yı kelâmda iken kendüden geçerdî. Gîlâz u şidâd idüp diridi ki 'izz-i huzûr-ı şehriyârda 'ahd ü peymân idelden berü peymâneyi elüme almadum ve 'uhdemde olan 'ahdümi câm-ı mey gibi şikest virüp peymâne-perdâzlıkla peymân-şiken olmadum diyü mu'taşıl yemin iderdî. Ammâ ayağı üzre tûracağ hâli ve kendüyi cem' itmege mecâli yoğ idi. Âhîr keyfiyyet-i hâle vâkıf olmağ için görin ağzumda râyiha-i şarâbdan ve büy-ı mey-i nâbdan eser var mı diyicek huddâm u tevâşi başına çoğdılar ve ma'keme-i ma'delet-i şâhîde ol rindün ağzın çoğdılar. Râyiha-i râhdan eser ihsâs idemeyüp mütehayyir ü müte'accib olıcağ pâdişâh rifk u lütf ile haber-i şihhatin istifsâr idicek ol dağı hezâr niyâz u i'tizârle keyfiyyet-i hâli hüsn-i ta'bir ve bir hükne bulup şarâbı kendüye ihtikân itdügin hûb edâ ile takrîr itdi. Bu mizâh mizâc-ı pâdişâha hoş gelüp in 'âm-ı firâvânla cerâyid-i cerâ'imine kalem-i 'afv çekdi.” (Canım, 2018, s. 492-493)

Âşık Çelebi, Melihî'nin hayatını bir ahlaki zaaf ve düşkünlük içinde aktarır. Diğer tezkirelerde belirgin biçimde öne çıkan II. Mehmed'in şarap yasağı, siyasal ihlal ve buna bağlı ceza sürecine doğrudan değinmez. Padişah otoritesi ve devlet yaptırımını geri planda kalırken anlatı daha çok Melihî'nin kişisel mizacı, alışkanlıkları ve harabat hayatı etrafında şekillenmektedir. Böylece suç ve ceza ilişkisi siyasal bir disiplin meselesi olmaktan ziyade ahlaki bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır:

“Mukâbeledede aldığı sîm ü zeri bir uğurdan mey-hâneciye teslim iderdî. Mey-hânedede ol deñlü eğlenürdi ki mey-hâneci açça dükendi diyü 'arz iderdî. Yine oturup bir ol deñlü dağı karz iderdî. Mu'allemlerünün evlerinde temiz şarâblardan ve semiz kebâblardan zevk itmezdi. Çak mey-hâne küşesinde küp dibinde yatmayınca ve dürd-i den gibi şarâb içine batmayınca, destâr-ı çirkini mey ile âlüde ve çihre-i murdârı kay ile pâlûde olmayınca cu'al gibi levs ü revs içinde nihân ve dehânın yalamağa gelen kilâb-ı meygede ile hem-zebân olmayınca gâhî ki olaydı kendüden âgâh, çekerdi derd-i dilden köynüklü âh; keserdi cavk-ı kerrübiyâna râh, düd-ı siyâhı itdüğü günâh. Ve hâl-i tebâh u baht-ı siyâhın añup şöyle ağlardı ki meclis zevrâkları gözi yaşında fûlk-minvâl dönerdi...” (Kılıç, 2018, s. 354)

Kınalızâde'de, Melihî'nin içkiye düşkünlüğü ve taşkın yaşamı, Sehî Bey ve Lâtifi'de olduğu gibi padişah iradesini zorlayan bir davranış olarak sunulur. II. Mehmed'in Melihî'yi uyarması ve tövbe ettirmesi, saray düzeninin korunmasına yönelik bir müdahale olarak aktarılır. Bu yönüyle tezkire, içki yaşağının siyasal bir anlam taşıdığı diğer tezkirelerle örtüşür. Ancak Kınalızâde, denize atma gibi sert cezaları öne çıkarmadan, Melihî'nin şarabı hokna yoluyla bedenine almasını yaşağın dolaylı biçimde ihlali olarak değerlendirir:

“Hattâ ol zemânda sultân-ı cihân olan fâtih-i Kõştanîniyye merhûm Mehemmed Hân mezbûra bir miqdâr ser ü sâ mân gelsün diyü câm-ı şahbâ bedeli dest-i tevbe sunup min ba'd şürb-i şarâb itme diyü tenbih ü te'kid şedid itmiş idi. Âhîrû'l-emr def'-i maraz-ı hûmârâ râhik-i 'atîkden gayrıyla 'ilâc kılınmaz ve bu maqûle ehl-i emrâz u 'ilele bedel mâ yetehallelü mey-i ergüvândan özge nesne olmaz diyü pister-i derd ü belâda yiten marizân gibi kendüye şarâb ile ihtikân itmişdür.” (Sungurhan, 2017a, s. 800)

Kınalızâde, olayı siyasal bir ceza olarak değil, ahlaki bir değerlendirme olarak ele alırken Gelibolulu Mustafa Âli, Melihî'yi devlet disiplinine karşı gelmiş biri olarak sunar. Onun meyhaneyi saray meclisine tercih etmesini, padişahın otoritesine karşı yapılan bir itaatsizlik olarak değerlendirir. Uyarılara rağmen meyhane yolunu terk etmemesini, sarhoşluğunu bir siyasal saygısızlık olarak görür (İsen, 2017, s. 63).

2. Dinî, Mezhebî ve İtikadi Suçlamalar

Osmanlı Devleti'nde dinî, mezhebî ve itikadi suçlamaların belirginleşmesi merkezileşen siyasal yapıyla yakından ilişkilidir. Bu süreçte resmî Sünni anlayış belirleyici bir rol üstlenmiştir. XV. yüzyıldan itibaren medrese sistemiyle klasik Sünniliğin Hanefi yorumu devlet düzeninde etkili olmaya başlamıştır. XVI. yüzyılın başlarında Safevi Devleti ile yaşanan siyasi ve ideolojik mücadeleler ise bu anlayışın daha katı bir nitelik kazanmasına yol açmış; Sünnilik, merkezî otoritenin korunmasına hizmet eden bir siyasal araç hâline gelmiştir. Bu süreçte zındıklık ve ilhad ithamları, inanç farklılıklarının yanı sıra devlet düzeniyle ilişkilendirilen unsurları da içine almıştır. Böylece Osmanlı resmî ideolojisinde din, itaati altına giren toplumları Müslümanlaştırmaktan ziyade siyasal hâkimiyetin sürdürülmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir (Ocak, 2013, s. 109-110). XVI. yüzyıl tezkirelerinde zındıklık ve ilhad gibi ithamlar, çoğu zaman şairlerin siyasal otoriteyle kurdukları ilişkiyle birlikte aktarılmıştır.

2.1. Bir Âlimin İdamı: Molla Lutfî

Tezkirelerde Molla Lutfî (ö. 1494/1495), geniş bilgi birikimi, zekâsı ve alışılmışın dışındaki mizacıyla öne çıkan güçlü bir âlim olarak tanıtılır. Tokat'ta başlayan hayatının Sinan Paşa ve Ali Kuşçu gibi dönemin etkili ilim çevreleriyle, Sahn ve Muradiye gibi seçkin medreselerdeki müderrisliğiyle şekillendiği anlatılır. Sivri dili ve ölçsüz nükteleri sebebiyle hem ulema hem de saray çevresiyle sorunlar yaşamış bir şahsiyet olarak sunulur (İpekten vd., 2017, s. 55; Canım, 2018, s. 465-468; Kılıç, 2018, s. 309-311; Sungurhan, 2017a, s. 722-723; Sungurhan, 2017b, s. 168),

Sehî Bey, Lutfî'yi Sultan Mehmed'in huzurunda latifeleriyle dikkat çeken fakat zamanla bu cüretin sınırını aşan bir âlim olarak tasvir eder. Lutfî'nin huzurda yaptığı nükteler ve herkese dokunan mizacı sebebiyle düşman kazandığını belirtir. Sonunda, devlet büyüklerine iftira ettiği ve küfürlü sözler sarf ettiği yönünde toplanan şahitlikler idamına gerekçe gösterilmiş; İstanbul'da At Meydanı'nda boynu vurularak katledilmiştir:

“Şâhib-muḥâvere olmağla bu aşl küstâhlığa cür’et ve bu deñlü laṭîfeye ḳudret gösterüp Sultân Meḥemmed ile muşâhib olmuş idi. Soñradan Şemâniye müderrislerinden olup laṭîfe bâbında ihtiyârı olmayup kimi görse donadup her kişinüñ ḥaḳḳında ğarayibât söylerdi. Ol ecden mevâliden ba’zı ittifâḳ idüp münâfıka şüreti ile ‘şâhib-devletlere ğamz eyleyüp küfr söyledi’ diyü şehâdet itdiler. İstanbulda At Meydânında boynın urup ḳatl eylediler.” (İpekten vd., 2017, s. 55)

Lâtîfi, onun ilmî üstünlüğünü ve Sahn-ı Semân’daki konumunu özellikle vurgular, ancak bu yükselişin kıskançlık ve düşmanlığı tetiklediğini, nihayetinde “aşere-i muhabbese”¹ meselesi etrafında toplanan ithamların ölümle sonuçlandığını belirtir:

“Elḥâşıl mevlanâ-yı mûmâ-ileyhüñ bu ğüne nûkte ve bu maḳûle isti’âre ve kinâyelerinden ol ‘aşruñ mevâlîsi ve ehâlîsi münfa’il ü münkesir olup mûmâ-ileyhe muḥkem ḥaşm oldılar. İttifâḳ ol ešnâda ‘aşere-i muhabbese ḥâdisesi vâḳi’ olcaḳ her taraftan ḥuşemâ ḥuşûmete yol buldılar ve tiğ-ı ‘adâvetlerin sertiz idüp ḳanın dökmege mânend-i seyfi-bi-dirig ve ḥayfa bel bağladılar. Ḥâl-i muşîbet-me’âline dost u düşmen sîret-ğûlar yüzinden ağladılar. ‘Aḳıbetül-emr ḳatlini mücib ü muḳtezi nesne isnâd idüp ḳatl ḥuşuşında ikdâm u ihtimâm ve ḳıyâm-ı tamm gösterüp emrin tamâm itdiler.” (Canım, 2018, s. 467-468)

Tezkirelerde geçen “aşere-i muhabbese” olayı, Molla Lutfî’nin talebeleri arasında yer alan ve onun fikirlerini benimsediği ileri sürülen on kişiyi ifade etmektedir. Bu niteleme, söz konusu grubun halkın inançlarını bozduğu ve dinî bakımdan zararlı görüldüğü yönündeki ithamları yansıtan hasmane bir adlandırma niteliği taşır. II. Bâyezîd döneminde başlatılan kovuşturma sırasında Molla Lutfî ile birlikte anılan bu kişilerin İstanbul’dan kaçması hadisesi, devletin, durumu siyasi ve toplumsal açıdan tehlikeli görmesiyle ilişkilendirilir. Bu terimin özel veya gizli bir anlam taşımadığı, daha ziyade hasımların söylemi içinde dolaşan polemik bir ifade olduğu belirtilmektedir (Ocak, 2013, s. 187-188).

Âşık Çelebi’nin *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ*’sında naklettiğine göre, bazı sebeplerle Mü’eyyedzâde’ye karşı gönlü kırılmış olan İskender Paşa’nın her zaman “ah, fırsatını bulsam” diyerek ona karşı harekete geçme arzusunu dile getirdiği belirtilir. Nitekim onun girişimiyle Mü’eyyedzâde hakkında padişah huzurunun izzetine zarar verdiği ve din ile dünyaya muzır olduğu iddiasıyla soruşturma başlatılmıştır. Mesele devrin üst düzey âlimlerine havale edilmiş ve on dokuz gün hapsedilmiştir. Mü’eyyedzâde’ye kırgınlık besleyen bazı medrese âlimlerinin aleyhte şahitlik etmeleri ve Molla Arab ile Hatîbzâde’nin fetva vermeleri üzerine, Sultan Bâyezîd’in de rızasıyla h. 898/m. 1492-93 yılında katledilmiştir:

“Vüzerâ-yı vaḳtten İskender Paşa’nıñ daḥı ba’zı ḥuşuşdan merḥûmdan ṭab’-ı dil-ğir imiş, her zemân ah fırsatın bulsam dir imiş. ‘İzz-i ḥuzûr-ı pâdişâhiye zâ’il ü müzilldür, vücûd dîn ü dünyâyâ muḥilldür diyü teftiş olmasın ‘arz iderler. Ḳazâ-yı İlâhî İskender Paşa ḳol olur ve bu

¹ Molla Lutfî’nin idamına dair resmî gerekçe zındıklık olmakla birlikte kaynakların büyük kısmı bu hükmün arkasında hasımlarının kıskançlık ve düşmanlığının bulunduğunu belirtir. Gökyay’a (2020, s. 256) göre, Molla Lutfî’nin dönemin uleması ve ileri gelenlerine karşı sert ve kırıcı tutumu, bu düşmanlığın pekişmesini kolaylaştırmıştır. Hasımları, kaynaklarda “aşere-i muhabbese” olarak anılan fakat mahiyeti hakkında ayrıntı verilmeyen bir hadise üzerinden kendisini halkı saptıran bir zındık ve din için zararlı bir mühlid olarak itham etmiştir. II. Bâyezîd’in emriyle yürütülen soruşturma sonucunda Molla Lutfî, dönemin önde gelen âlimlerinden oluşan bir heyetin huzurunda yargılanmış ve iki duruşmanın ardından idama mahkûm edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay ve Şükrü Özen, “Molla Lutfî,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 30 (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020), 255–258.

huşuş mevâli-i vâkıdde buyurulup on toğuz gün ħabs olunur. Rencide olmuş dânişmendlerden Çölmekçi-zâde Kemâl Çelebi ve emsâli ġarâz idüp ba'zı umûra şehâdet iderler. Monlâ 'Arab ve Ĥatîb-zâde fetvâ virüp ta'aşşub u nisbet iderler. Efdâl-zâde hiç fetvâ virmez, Monlâ Aĥaveyn evvel tereddüd ider ba'dehu fetvâ virür. Sultân Bâyezîd daĥı katline rızâ virür. Sene tisa' ve tis'in ve semâniyede katlı iderler." (Kılıç, 2018, s. 310)

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sında, Mü'eyyedzâde'nin Molla Arab ile Sultan Bâyezîd'in huzurunda abdestin bozulmasına dair bir mesele hakkında yapılan ilmî münazara sırasında Molla Arab'a yakışsız sözler sarf etmesi, padişahın gönlünde bir kırınlığa yol açmıştır. Bunun ardından, padişaha yakın devlet erkânı onun doğru yoldan saptığı iddiasıyla hakkında soruşturma başlatılmasını sağlamış, daha önce Mü'eyyedzâde'nin incittiği bazı kimseler de kasıtlı biçimde aleyhinde şahitlik etmişlerdir. Neticede devrin âlimleri onun öldürülmesinin caiz olduğuna dair fetva vermiş ve Mü'eyyedzâde bu fetvalar doğrultusunda öldürülmüştür:

"...ol zemânun 'ulemasından Monlâ 'Arab ile sultân-ı cihân şâh-ı dervîş-nişân mürebbi'l-'ulema mukavvi'z-zu'afâ merhûm Sultân Bâyezîd Hân huzûrında bahs-ı nevâkız-ı vuzûdan mübâhase itdükde zikri kabîh ba'z-ı kelimât şeni' ü vakîh ile monlâ-yı mezbûre itâle-i lisân itdüğünden şâh-ı cihânun mir'ât-ı kalb-i pür-safâsı bir mikdâr mükedder ve serçeşme-i hâtır-ı 'âtırı gubâr-ı küdürüt ile fi'l-cümle mugberr olmuş idi. Hâsılı bir bahâne ile şâh-ı cihâna mukarribân-ı saltanat ve müdebbirân-ı memleket ittifâk idüp monlâ-yı mezbûrî mazhar-ı ism-i mudill olup tarîk-i tevfiğden dâlldur diyü teftîşini fermân itdürdüklerinde monlâ-yı mezbûrdan rencide ve dest-i zebânından keşide vü mihnetreside olan ba'z-ı ashâb-ı bugz u 'udvân hâşâ ol sâhib-i fazl u 'irfân katli mûcib ba'z-ı akvâl ü efâl müşâhede vü mu'âyene itdük diyü garazen şehâdet itmekle 'ulema-yı zemânesi iftâ-yı ibâhet katline cür'et idüp monlâ-yı mezbûrî nâ'il sa'âdet-i şehâdet itdiler..." (Sungurhan, 2017a, s. 722-723)

Beyânî ise olayı daha sade bir şekilde aktarmış, Lutfi'nin serbest tavırları ve geniş mezhepli görülmesinin aleyhine olduğunu ve zındıklık isnadıyla idam edildiğini belirtmiştir:

"...kendi daĥı mutâyebe vü mümâzahada lâ'übâli-meşreb olmagla halk-ı vâsi'ü'l-mezheb sanup erbâb-ı garazdan mukarrebân-ı hazret olanlar bir takrîb ile Sultân Bâyezîd Hâna الحاد و زندقه ايله idüp teftîşini fermân olındukda şîr-i dilîr gibi mukayyed-i zencîr olup kendüden dilgîr olanların şerîrlerün kimi şâhid kimi kâdi olup كيف اصنع اكنان خصمى حاكى fehvâsiyle mertebe-i şehâdete irişdurdiler." (Sungurhan, 2017b, s. 168)

Tezkirelerde Molla Lutfi'ye dair anlatılanlar, onun suçunun ve cezasının nasıl somutlaştırıldığını açık biçimde göstermektedir. Önce Molla Lutfi'nin keskin sözleri ve alaycı tavırları kayda geçirilmiş, ardından bunlar şahitlerle desteklenerek dinî bir suç başlığı altında toplanmış ve idam cezasıyla sonuçlandırılmıştır. Bu sıra, XVI. yüzyıl tezkirelerinde suçun çoğu zaman söz üzerinden tanımlandığını ve cezanın bu tanıma göre belirlendiğini ortaya koymaktadır.

2.2. İtikadi Bir Suç Dosyası: Seyyid Nesîmî

Seyyid Nesîmî (ö. 1404/1405), tezkirelerde dinî ve itikadi suçlamaların nasıl şekillendiğini göstermesi bakımından öne çıkan şairlerden birisidir. Tezkireler, Nesîmî'yi genel olarak seyyidliğiyle tanınan, tasavvufi bir çevrede yetişen, Fazlullah Hurufî (ö. 1394) ile ilişkilendirilen ve özellikle sözleri yüzünden ulemanın tepkisini çeken bir şair-sûfî olarak sunarlar. Anlatıların çoğunda suç, bilinçli bir "itikad sapması"ndan çok cezbe/vecd hâlinde söylenen, gizli kalması gerektiği düşünülen sözler, "Ene'l-Hak" söylemi ve Hallâc-ı Mansûr (ö. 922) çizgisine yakın ifadeler etrafında kurulmuştur. Cezanın, Halep'te şeriat ulemasının fetvası ile verildiği ve en sert

biçimiyle derisi yüzülerek öldürüldüğü yahut Mansur gibi darağacına çekildiği şeklinde aktarılır (Canım, 2018, s. 510-514; Kılıç, 2018, s. 370; Sungurhan, 2017a, s. 851-852; Sungurhan, 2017b, s. 207).

Seyyid Nesîmî'den söz eden tezkireciler, şaire dair ayrıntılarda belirgin farklılıklar sergilerler. Âşık Çelebi, Nesîmî'yi Hurufi olarak nitelerken Lâtîfi, Fazlullahî çizgiyle ilişkilendirir. Abdallar arasında bir rehber olarak görür ve Nimetullahî olduğuna dair bir kanaati de aktarır. Nispet konusunda da birlik yoktur. Âşık Çelebi, Nesîmî'yi Türkmen asıllı ve Amidli kabul ederken, Gelibolulu Mustafa Âlî onu "Türkmen vilayetinden zuhur eden" biri olarak tanımlar, Lâtîfi ise Bağdat civarındaki Nesîm adlı yerleşime bağlar (Şihyeva, 2011, s. 584).

Tezkireler arasında Nesîmî'ye yüklenen suçun mahiyeti farklı biçimlerde kurulmuştur. Lâtîfi, suçu bilinçli bir inanç sapması olarak tanımlamaz ve Nesîmî'nin cezaya giden sürecini cezbe hâlinde soylenen, gizli kalması gereken sözlerle açıklar:

"Ve rivâyet iderler ki 'ömr-i âhîrlerinde 'âlem-i gaybdan ve cezebât-ı lâ-raybdan cezbe yetişüp nice zamân kendüden gitdi. Bi'z-zarûri ol âşâr-ı cezbe ile Şeyh Mansûr-ı Hallâcleyn cezbe-i 'aşkı hâzım u hâvşalaya kâdir olamayup esrâr-ı vâcibü'l-ketmi izhâr u ikşâf ve fâş itdi." (Canım, 2018, s. 511)

Âşık Çelebi, benzer biçimde onun sözlerini merkeze alır; ancak bunları toplum için zararlı görür. Cezanın sertliğini daha belirgin biçimde öne çıkarır. *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*'sında naklettiğine göre, Nesîmî hakkında verilen hüküm üzerine derisi yüzülerek idam edilmiştir. Müellif, derisi yüzülürken Nesîmî'nin Hallâc-ı Mansûr'a atıfla "Ben Mansûr'um, başkası değilim." dediğini ve bu sözle kendisini Hak yolunda öldürülen Mansûr ile özdeşleştirdiğini belirtir. Bu süreçte şeriat âlimleri de Mansûr'un yolu üzere şeriat hükmünün uygulandığına dair şahitlik etmişlerdir:

"Derisin yüzüp ba'dehu metâ'-ı 'ömrî derisi tolu bahâya alurken menem Mansûr diger nîst dirken ve ehibbâsı *leyse fi'd-dâri gayre deyyâr*² dirken Nesîmî'yi niçün hevâ-yı nefsanî ve igvâ-yı şeytânîye fermân-ber-dâr olduñ, ene seyid dir iken seyid-i erbâb-ı enâsid-i bâtılaya uyduñ diyü ber-dâr iderler. 'Ulemâ-yı şerî'at mezheb-i Mansûr üzere 'âlem-i şehâdetde medâr-ı şer' üzere icrâ-yı hâk itdüklerin Mansûr ile anuñ ikisi ile işhâd iderler." (Kılıç, 2018, s. 370)

Kınalızâde Hasan Çelebi, işlenen suçu aşk ve vecdin akla galip gelmesi sonucu sırların alenen ortaya dökülmesiyle ilişkilendirir ve bu durumu *rehberini kaybetmiş bir sūfînin hatası* olarak yorumlar:

"Lâkin bu tarikde refik-i sedâdı yitürmüş idi ki âhir Fazlu'llâh-ı Hurufiye irâdet getürmüş idi. Tarikleri üzere riyâzât u mücâhedât çekmekle makâm-i şathiyâta kadem basup bâde-i mahabbet ve sahbâ-yı meveddet peymâne-i vücûd ve sâgar-ı hil'atinden ziyâde gelmekle küy-ı bed-nâmide hâk-ı rüsvâyî vü mezellele fütâde olup 'inân-ı istibâr u ihtiyârı dest-i iktidârından gitmiş idi. Ve keyfiyyet-i 'ışk sultân-ı 'akla gâlib olmagla biihtiyâr keşf-i estâr ve efşâ-yı esrâra ısrâr kılmış idi. Ve 'aklen ve şer'en vâcibü'l-izmâr olan kelimâtı her ser-bâzârda ilân u izhâr itmekle medîne-i Halebde fetvâ-yı e'imme-i şerî'at u tarikatle katil-i meydân-ı 'ışk u meveddet ve gasil-i mâ-yı tahûr-ı şehâdet olmuş idi." (Sungurhan, 2017a, s. 851)

Be'yân'de ise suç, sözlerin içeriğinden çok ilahî cezbenin kontrol edilememesine bağlanır:

"...ehl-i zâhirden esrârı vâcib olan esrârdan ketm itmege iktidârı olmamagla tâsî-i bâmdan

² Meydanda ondan başka kimse yok.

düşüp başına münkirler üşüşüp ulema-yı şerî'at başına düşüp katline fetvâ virüp Mansûrvâr berdâr olup keşte-i şemşîr şer'-i şerîf olmuştur.” (Sungurhan, 2017b, s. 207)

Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*'ın tezkire kısmında Nesîmî'nin Hurufi inançları sebebiyle şeriat uleması tarafından sapkın sayıldığını ve bu düşünceleri doğrultusunda Kur'an'ı harflerin şekillerine göre yorumlayarak batıl tevellere yöneldiğinin kabul edildiğini belirtir. Bu sebeple Halep uleması onun öldürülmesine fetva vermiş ve Nesîmî, Halep'te derisi yüzülerek idam edilmiştir. Rivayete göre, onun katline fetva veren ve dönemin şeyhülislamı olan müftü, Nesîmî'nin kanını murdar sayarak, kanından bir damlanın dahi değdiği uzvun kesilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak bu sırada Nesîmî'nin kanından bir damla müftünün parmağına sıçrayınca, bir sûfi bu hükmün müftü için de geçerli olması gerektiğini söylemiş; müftü ise bunu yalnızca temsil yoluyla ifade ettiğini belirterek hükmünden geri durmuştur. Bunun üzerine Nesîmî, ceza meydanında derisi yüzülürken müftünün bu tutarsızlığını “Zâhidin bir parmağını kessen, haktan döner kaçar; bak şu miskin âşığa, baştan ayağa soyuyorlar da ağlamaz.” beyitiyle dile getirmiştir:

“Anlaruñ hürûf-ı i'tibâr itdükleri şunûf-ı nürânî zurûfî zâhirine haml idüp her harfün şebihini levh-i beşere-i insâniyyede bulmuş zu'm-ı fâsidince aḥkâm-ı şer'iyeye medâr olan *Muşhaf-ı şerîfi* ol yüzden ta'bir ü temsil itmekle dâlâlete düşmüş. Mezbûr Nesîmî dahı ol ṭarîḳ-ı çâlâḳı ve ol meslek-i bî-tevfîkûn sâlik-i bî-bâḳı olmağın 'ulemâ-yı Haleb katline fetvâ virdiler. Nefs-i Halebde derisini yüzdürüp siyâsetle helâk itdürdiler. Menkûldür ki katline fetvâ virüp ol 'aşrda şeyhü'l-islâm olan kidev-i enâm mezbûruñ izâlesi lâzım idüğinde mübâlağasın i'lâm idüp kendüsi ve kanı murdârdur her ḳanğı 'uzvâ bir ḳatresi toḳunsa elbette ḳatl-i vâcib ü sezâvârdur diyü ellerini şalârak taḥşil iderken seydidüñ bir ḳatre kanı sıçrar müftünün engüşt-i sebbâbesini muḥannâ ider. Fe lâ cerem ba'z-ı mutaşavvıfından bir pîr-i pîş-ḳadem fetvâñuz mücibince sizüñ barmağınuzı kesmek lâzım geldi dimiş. Müftü ise ben temsil iderdim, işâbet eyledi. Şer'an nesne lâzım gelmez diyü cevâb virmiş. Seyyid ki meydân-ı siyâsetde bu ḥâli görür bediḥe bu beyti söyleyüp müftü kendü hükmünden ibâ itdüğünü işâret ḳılır. Beyt: 'Zâhidün yek barmağın kessen döner ḥaḳdan ḳaçar/Gör bu miskîn 'âşığı ser-pâ soyalar ağlamaz” (İsen, 2017, s. 42-43)

Tezkirelerde Nesîmî'ye yöneltilen suç, dinî sebeplerle açıklanır. Suçlama, onun inancının şeriat ölçülerine aykırı görüldüğü iddiasına dayandırılır. Ceza ise Halep'te ulemanın verdiği fetvayla derisi yüzülerek idam edilmesidir.

2.3. Zindanla Sınanan Bir Sanatkâr Şair: Safî

Tezkirelerde Safî (ö. 1485/1486), usta bir nakkaş ve beğenilen bir şair olarak tanıtılır. Onun hayat hikâyesi, küfür isnadı ve buna bağlı cezalandırma süreci etrafında şekillenir. Sehi Bey, Safî'nin Sultan II. Murad'ın (ö. 1451) meclislerine katıldığını ve saray çevresinde itibar gördüğünü; ancak bu yakınlığın kıskançlığa yol açtığını belirtir. Bazı şairler onu küfürle suçlayarak hapse attırırlar. Safî, kazasker Molla Veliyyüddin'e gönderdiği kaside sayesinde kısa sürede serbest kalır; fakat zindan hayatı sağlığını bozar ve kısa süre sonra ölür:

“Sultân Murâd ḥazretlerinün muşâḥabet-i nefslerine enis ve meclis-i şerîflerine celis olup müvâneset kesb itmişdi. Pâdişâḥ ḥizmetine ḳadîm ü hem-dem nedîm olan şâ'irlerden ba'zı reşḳ idüp cevfi dimâğlarına ḥıḳd ü ḥased ḥulûl ve ḥâṭır-ı kîne-güzârlarına kibr ü nifâḳ yol bulup âsitâne-i sa'âdetinden dür ve ḥizmet-i muşâḥabetinden mehcür itmek için küfr söyledi diyü bir şüret ile telbis-i iblis idüp ḥabs itdirmişler. Bir niçe gün ḥabsde yatup ol zamânda ḳâzî-asker olan Monlâ Veliyyü'd-din adına bir ḳaşıde diyüp gönderüp ol ḳaşıde ile 'arz-ı ḥâl eyleyüp Monlâ

Veliyyü'd-din ahvâle vâkıf ve esrâra kâşif olup mihr ü eşfâk gösterüp habsden itlâk eylemiş...” (İpekten vd., 2017, s. 77)

Lâtîfi, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*’da Safî’nin “Dehre sövmeyiniz.”³ şeklindeki yasağı dikkate almayıp zalim dehre hiciv ve alay ile sövdüğünü; ayrıca vahdet-i vücûd ve hakikat meselelerine dair söylediği bazı söz ve beyitlerin zahir ehli tarafından hatalı bulunarak küfürle itham edildiğini belirtir. Bu sözleri sebebiyle devrin uleması arasında onun tekfir edilmesi, hatta recm ve yakılarak öldürülmesi yönünde fetva verilmesi meselesi ciddi tartışmalara yol açmıştır. Safî, bu süreçte İstanbul zindanında uzun süre hapsedilmiş ve kurtuluş ümidini büyük ölçüde yitirmiştir. Ancak Sultan Mehmed Han’ın vefatı üzerine zindanların boşaltılması emredilince, Safî de hapisten çıkarılmış ve ölüm tehlikesinden kurtulmuştur:

“لا تسبوا الدهر⁴ men ‘ u nehyinden igmâz-ı ‘ayn idüp dehr-i pür-ğahra hicv ü hezelle sebb ve zemîn ü zamânda olan cinn ü inse kemâl-i hayretinden şetm itdükde ve erbâb-ı taşavvuf iştilâhınca değâyıkdan dem urup vücûdü’l-muflâk ve hâkikatü’l-hâkâyıka müte‘allık bir beyt dimişdi ve edâsında hâtasın bulup e’imme-i ‘ulemâ tekfir ve kelâminuñ muhaşşalın ve me’âlin küfre iledüp recm ü ihrâk için fetvâ viricek bu huşûş çok hâdis ve ‘azîm mübâhaseye mütesaddi olup maḥbes-hâne-i Stanbulda nice rûzgâr maḥbûs ve ümid-i ḥalâşdan nevmid ü me’yûs olmuşdi. Âhîr Mehmed Hân dâr-ı dünyâdan sarây-ı âhirete muntekil ve mürtehil olup zindânileri rûhiyçün kayd-ı habsden itlâk itdükde bu bahâne ile ol daḥı ḥalâş oldı.” (Canım, 2018, s. 331)

Gelibolulu Mustafa Âlî ise Safî’nin küfür suçlamasıyla tutuklandığını ve bazı kişilerin onun öldürülmesi için baskı yaptığını söyler. Safî, Kazasker Veliyyüddin’e sunduğu kasideyle zindandan çıkar; ancak hapis şartları onu yıprattığı için serbest kaldıktan kısa süre sonra hayatını kaybeder:

“Eksêr-i evkât ol şehriyâr-ı ḥamîde-şîfat kendüye maḥzar-ı iltifât buyurmağın küfr söyledi diyü isnâdla habs itdirdiler. Kimi şâhid kimi müşteki olup katline sa’y-i mevfür itdiler. Lâkin şâ’ir Aḥmed Paşanuñ babası Mevlânâ Veliyyüddin kâzî-‘ asker-i sultân-ı dîn olup Monlâ Şâfi kendüye bir kaşîde ile ‘arz-ı ḥâl itmegin maḥbesden itlâk olındı. Lâkin nâzûk-mizâc olduğı cihetden cefâyı habs-i zindân giriftâr-ı derd-i bî-dermân olmasına sebep oldı. Kırtulduğdan şoñra çokluk mu’ammer olmadı.” (İsen, 2017, s. 47)

Tezkireler, Safî’yi sanatkâr kimliğiyle öne çıkan fakat cezalandırma süreciyle erken yıpranan bir şair olarak aktarırlar. Anlatımlarda ayrıntılar değışse de Safî’nin hayatında belirleyici olan nokta aynıdır. Küfür isnadıyla başlayan hapis süreci, onun hem sağlığını hem de yaşamını etkilemiştir.

2.4. Zındıklıkla Suçlanan Bir Şair: Temennâyî

Temennâyî (ö. 1511), dinî ve itikadi suçlamaların sert biçimde yöneltildiği şairlerden biri olarak Lâtîfi ve Gelibolulu Mustafa Âlî’nin eserlerinde yer almaktadır.

Lâtîfi’de, şeriat dışı bir yol izleyen, bütün mezheplerden ayrılan, haramları helal sayan, insan bedenini ilahî metinlerin merkezi olarak yorumlayan bir kişi olarak tasvir edilir. Bu zümrenin

³ Dehri her şeyin sebebi sayanların ahireti inkâr ettikleri ve bu nedenle zamandan şikâyet ettikleri, Hz. Peygamber’in “Dehre sövmeyiniz; çünkü dehr Allah’tır” hadisinin ise zamanın değil, bütün olayların gerçek yaratıcısının Allah olduğu anlamına geldiği şeklinde açıklanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Hayrani Altuntaş, “Dehr,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 9 (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994), 107–109.

⁴ Dehre sövmeyiniz.

Hurufilik anlayışıyla ilişkilendirildiği, Temennâyî'nin söz ve fiillerinin küfür sayıldığı ve bu sebeple Sultan Bâyezîd devrinde ulemanın ittifakıyla ağır biçimde cezalandırıldığı belirtilir. Onun şiirlerinden verilen örnekler de bu batıl inancı destekleyen deliller olarak sunulur (Canım, 2018, s. 160-163).

Lâtîfi, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'da Temennâyî'nin mensubu olduğu sapkın zümreye verilen cezaları anlatırken, Sultan Bâyezîd Han döneminde İslam âlimlerinin görüş birliği ve ittifakıyla bu ayrılıkçı topluluğa ağır cezalar uygulandığını belirtir. Bu topluluğun bir kısmının kılıçla öldürüldüğünü, bir kısmının ise ateşte yakıldığını ifade eder. Teberrâ ehlinin kılıç ve balta ile ortadan kaldırıldığını vurgular. Ayrıca onların kahır ve gazapla cezalandırıldıklarını, ağır bir azaba mahkûm edildiklerini dile getirir:

“Sultân Bâyezîd Hân devrinde icmâ'-ı 'ulemâ ile bi'l-ittifâk ol tâ'ife-i şîkâkuñ kimini âb-ı tîğ ile iğrâk ve kimini div-i racim gibi âteş-i reddile ihrâk idüp ol teberrâyilerün tîğ u teber ile zâviye-i vücûddan göçürdiler ve cisr-i kahr u gâzabdan geçirüp süy-ı cahîmde mâ'-i hamim içürdiler.” (Canım, 2018, s. 162)

Gelibolulu Mustafa Âlî, Temennâyî'yi Kayseri civarında yaşayan ve Kalenderiyye meşrebine mensup bir kimse olarak tanıtır. Ayrıca onun, tenâsüh inancını benimseyen ve zemmedilmiş melâhide zümresiyle aynı inanç çizgisinde yer alan biri olduğunu belirtir. Ancak bu anlatımda onun hakkında herhangi bir suç isnadı veya cezalandırmaya dair doğrudan bir bilgi verilmez:

“Kayserî kurbında sâkin tâ'ife-i Kalendarîyye miyânında vücûdı müte'ayyin Latîfi kavlince tenâsühî-mezheb-i zümre-i zemîme-i melâhideye hem-meşreb bir kimesne imiş.” (İsen, 2017, s. 71)

Temennâyî, her iki tezkirede de tasavvufi bir taşkınlık ya da yanlış anlaşılma ile değil, doğrudan sapkın ve küfür sayılan bir itikadın temsilcisi olarak sunulmuştur. Onun sözleri ve şiirleri, insanı ilahi tecellinin merkezi sayan ve şeriatla bağdaşmayan bir inanç anlayışının yansımasıdır. Biyografisi de suçunun tartışmalı ya da muğlak biçimde aktarılmadığı örneklerden birisidir. Suç, açık biçimde dinî sapma olarak tanımlanmakta, ceza ise devlet ve ulema iş birliğiyle uygulanan sert bir tasfiye sürecinin parçası olarak anlatılmaktadır.

3. Edebî Suçlamalar: Mânâ Hırsızlığı ve İntihal

Tezkirelerde edebî suçlamalar, şiirin nasıl yazıldığı ve şairler arasındaki ilişkiler etrafında şekillenmektedir. Mânâ hırsızlığı ve intihal suçlamaları, şairlerin edebî konularının nasıl tartışıldığını ve şiir ortamında rekabetin hangi sınırlar içinde ifade edildiğini anlatan kayıtlar olarak yer almaktadır. Bu suçlamalar çoğu zaman kesin hükümlerden değil, ima, rivayet ve karşılıklı iddialardan beslenir ve edebî değerlendirme çerçevesinde kalır.⁵

3.1. İntihalle İtham Edilen Şair: Revânî

Revânî'ye (ö. 1523/1524) yöneltilen mânâ çalma ve intihal suçlaması iki tezkirede geçmektedir. Bu suç bahsinden ilk defa Sehî Bey söz eder. Revânî'yi parlak gazelleri ve hoş söyleyişli matlalarıyla överken, başka şairlerin anlamlarını değiştirip kendi şiirine kattığı yönünde bir ithamın bulunduğunu belirtir ve ayrıntıya girmez:

⁵ Tezkirelerde intihal ve şiir sahipliği tartışmalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Akgül, *XVI ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Şair Tezkirelerinde Anekdot-Zihniyet İlişkisi* (Çizgi Kitabevi, 2019), 97-104.

“Dergâh-ı ‘âlem-penâh mülâzimlerindendir. ‘Amîk u ra‘nâ gazelleri ve hoş-âyende zibâ matla‘ları var. Eş‘âr-ı vâfire ve kaşâyid-i mütekâşire ile mevşûf şâhib-dîvân ve mefhar-ı akırân nazmı güzel ve gâzeliyyâtı bi-bedel kimesnedür. Ba‘zı şu‘arânun ma‘nisini tağyir idüp kendü eş‘ârına irâd itmegin sirkat töhmetin isnâd iderler.” (İpekten vd., 2017, s. 102).

İthamı genişleten ve belirli bir bağlama yerleştiren Lâtîfi ise, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*’da Zâtî ile Revânî arasında bazı şiirlerde görülen benzerlikler sebebiyle aralarında bir ihtilaf ortaya çıktığını nakleder. Bu benzerlikler, taraflar arasında birbirinin hayal ve mazmunlarını alma, yani şiir hırsızlığı isnadına varan bir çekişmeye yol açmıştır. Nitekim dönemin şairleri arasında bu meselenin doğruluğunu göstermek amacıyla, Zâtî ile Revânî’nin birbirlerinden şiir çaldıklarına dair açık ithamlar içeren kıt‘alar söylenmiş ve bu yolla söz konusu ihtilafın yaygın biçimde dile getirildiği anlatılmıştır. Bununla birlikte, araya giren bazı kimseler her iki şairin de şiir kudretinin bu tür benzerlikleri mümkün kılacak derecede güçlü olduğunu ifade ederek aralarındaki husumeti sona erdirmiştir:

“Şanâyî-i şîriyeden ba‘zı ma‘niler Zâtî ile merkûm Revânî beyninde tevârüd vâki‘ olup bâ‘is-i nizâ‘ u huşûmet olduğda zümre-i şu‘arâdan bir şâ‘ir-i nüktedân u kâmil ikisinün dağı sirkasını şâmil bu kıt‘ayı diyüp huşûmetlerin kaç‘ itdi.” (Canım, 2018, s. 247)

Bu iki tezkire dışında Âşık Çelebi (Kılıç, 1994, s. 776-781), Kınalızâde Hasan Çelebi (Sungurhan, 2017a, s. 395-399), Beyânî (Sungurhan, 2017b, s. 78-80) ve Gelibolulu Mustafa Âlî (İsen, 2017, s. 95-97), Revânî’nin şiir kudretini, rindane üslubunu ve estetik yönünü öne çıkartırlar; ancak intihal meselesine değinmezler.

Böylece intihal iddiası, Sehî Bey’in kısa kaydı ve Lâtîfi’nin ayrıntılı yorumu ile sınırlı kalmış, diğer tezkirelerde tekrar eden bir anlatım hâline gelmemiştir. Revânî’nin edebî şahsiyetini belirleyen merkezî bir unsurdan ziyade, dönemin edebî rekabeti içinde ortaya çıkan münferit bir itham olarak yer almıştır.

3.2. İntihal Tartışmaları İçinde Kalan Şair: Zâtî

Sehî Bey (İpekten vd., 2017, s. 139-140), Zâtî’yi (ö. 1546) Rum şairlerinin pîri, mânâ yaratıcısı ve benzersiz bir şair olarak takdim eder ve tezkiresinde ne intihal ithamına ne de başkasının mânâsına el uzattığına dair bir imaya yer verir.

Lâtîfi, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*’da Zâtî ile Mesîhî arasında şiirde ortaya çıkan anlam benzerlikleri sebebiyle bir ihtilaf yaşandığını ve Zâtî’nin bu durumu Mesîhî’ye yönelttiği şiir hırsızlığı ithamıyla dile getirdiğini aktarır. Zâtî, Mesîhî’nin kendi şiirlerine ait anlamları alarak bunları kendi divanında farklı bir surette kullandığını ileri sürerek onu intihalle suçlamıştır. Mesîhî ise bu ithama karşılık vererek, başkasının anlamlarını bilinçsizce alan biri olmadığını ve bu tür bir isnadın kendisi için bir iftira niteliği taşıdığını ifade etmiştir. Bu karşılıklı itham ve savunma, dönemin edebî çevrelerinde şiirde tevârüd ile intihal arasındaki sınırın tartışmalı bir mesele olduğunu göstermektedir:

“Mezkûr Mesîhî ile merhûm Zâtî beyninde şîre müte‘allık ba‘zı ma‘nalar tevârüd vâki‘ olduğda Zâtî mezkûr Mesîhîye sirka töhmetini müş‘ir bu kıt‘ayı yazup göndermiş idi. Kıt‘a-i Zâtî: ‘Ey Mesîhî her biri ‘irz uğrısı ‘ayyardur / Şehr-i şîrûn şâhşun bir dürlü dağı oldu iş / Mülk-i nazm-ı Zâtî’nün uğurlanup ma‘nileri / Girüben divânına tebdîl-i şüret eylemiş’ Cevâb-ı Mesîhî: ‘Şanma kim ma‘nî-i nâdâna beni el uzadam / Degülüm tıfl ki hâyide idinem iftirâ /

Tendeki rûh baña ‘âriyet olduğuyçün / Günde biñ kez iderüm kendü hayâtımdan ‘âr” (Canım, 2018, s. 485)

Âşık Çelebi, intihal tartışmasını en geniş biçimde ele alan müelliftir. Zâtî’nin yalnızca Mesîhî ile değil, Âhî (ö. 1517) ve Hayâlî (ö. 1556) gibi birçok genç şairle mânâ üzerinden çekiştiğini belirtir. Zâtî’nin dükkânının şairlerin uğrak yeri olduğunu, getirilen mânâların bir kısmını kullandığı yönünde rivayetler bulunduğunu; Zâtî’nin de bazı genç şairleri mânâ çalmakla suçladığını aktarır. Zâtî’nin bazı Farsça beyitleri tercüme ederek kullandığını ima ederken onu yine de büyük bir şair olarak değerlendirir (Kılıç, 2018, s. 666-678).

Âşık Çelebi’nin aktardığına göre Zâtî, bazı şairlerin kendi divanındaki anlamları alıp şiirlerinde kullandıklarını söyleyerek bundan rahatsız olduğunu dile getirir. Bu kişilerin aslında gerçek şair olmadıklarını, divanlarında bulunan anlamların zayıf ve değersiz olduğunu, buna karşılık kendi divanının güçlü ve kalıcı olduğunu ifade eder. Bununla birlikte Zâtî, kendisinin de zaman zaman başkalarının şiirlerinden bazı anlamları aldığını açıkça kabul eder ve bunu hırs veya tamah sebebiyle değil, o anlamları beğendiği için yaptığını söyler. Hatta bir başkasının yalnızca bir beytini almanın bile insanı huzursuz edeceğini belirtmesine rağmen, kendisi anlam aldığını inkâr etmez. Bu ifadeler, Zâtî’nin bir yandan kendi şiirlerinden anlam alınmasını eleştirirken, diğer yandan başkalarının şiirlerinden anlam almayı kabul ettiğini ve bunu estetik bir tercih olarak gördüğünü açıkça belirtmektedir:

“Fîl-ı haķıķa re’is-i şu’arâdur diyü çün kimesne şî’rin ‘arz idüp ba’zın ‘aynı ile alup ve ba’zın ‘aynına almazlanup şoñra ta’bir-i âher ile divânında gördük hattâ kendüye su’âl dağı olıñduķda bir hoşça ma’nıcikdür, gördüm siz gerçekten şâ’ir degilsiz divânıñuz yoķdur, hep bunlar zâyi’ olur. Biz şâhib-i divân şâ’irlerüz, kıyâmete dek divânımız turur ve gazellerümüz ĥokla-bâzlar ve ķase-bâzlar ve cân-bâzlar belki ağaç ayaklılar şaķra vü ģarba yürür, bizim divânımızda bulunan zâyi’ olmaz ma’niciği esirgedüğümden aldum, ne an ki yâ hırşumdan yâ tama’umdan alam dir idi. Ammâ bir kimesne kendünün bir beytin bozsa ĥânımânın almaķdan ziyâde bî-ĥuzür olurdu, temâm ģazelin alsa hod mâlâ-yâ’nî söyleyüp dâ’ire-i ‘aķıldan dūr olurdu. Evâĥir-i ömrinde bir ģün muşâĥabet iderken didi ki yine bir ķan aldum, aķçaya pulsuz bir metâ’ aldum.” (Kılıç, 2018, s. 668)

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*’da Zâtî’nin dükkânının şairlerin toplandığı ve edebî alışverişin yapıldığı bir merkez olduğunu belirtir. Şairlerin şiirlerini ona getirdiğini, Zâtî’nin de bunları dikkatle inceleyerek değerlendirdiğini, beğendiği bazı anlamları sahiplerinden izin almadan kendi şiirlerinde farklı bir ifade ve üslupla yeniden kullandığını ve bu yolla çok sayıda yeni anlam ve incelik elde ettiğini ifade eder:

“... merĥûmun dükkânı mecma’-ı şu’arâ ve menba’-ı zurefâ idi. Herkes didüği eş’ârı mezbûra gösterüp emti’a vü esbâb-ı ma’ârif ü cevâhir-i zevâhir-i leţâ’if bâzâr-ı vücûda gele. Ol ĥâce-i belâģata ‘arz itmeyince kimse alup satmaz idi. Mezbûr dağı maķbûl olan ma’nilerin kimin ‘aynı ile alup ve ba’zın cüz’î tağyir ile ta’bir idüp alurdu. Bu sebebden çok ma’nâya vâşıl ve ana bî-ĥadd ĥazâ’in ü deķâ’ik ĥâşıl olmuş idi.” (Sungurhan, 2017a, s. 369).

Beyânî Tezkiresi’nde doğrudan intihal ifadesi kullanılmaz. Zâtî’nin dükkânının, şairlerin ve zarif kimselerin toplandığı bir yer niteliği taşıdığı; ortaya koydukları yeni ve latif anlamları başkalarına sunmadan önce Zâtî’ye arz etmeyi gerekli gördükleri belirtilir:

“Lâkin dükkâni mecma‘-ı zürefâ ve maḥfel-i şu‘arâ vü bülegâ olup her şâ‘ire ki bir hoşça ma‘nâ vü laṭîfe edâ ṭulû‘ eylese evvelâ varup ana ‘arz itmeyince ğayrı kimesneye göstermez idi.” (Sungurhan, 2017b, s. 73)

Zâtî, kesin bir suç isnadından çok şiir çevresindeki karşılıklı çekişmeler üzerinden ele alınmıştır. Zâtî’nin Bâkî’ye ait bir beyti *Divan*’ına almasının “ayıp değildir” şeklinde karşılması, şiir sahipliğinin ahlaki bir ihlalden ziyade ustalık, şöhrat ve edebî otoriteyle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Zâtî ile Mesihî arasında aktarılan karşılıklı sözler ve Zâtî’nin şiirlerinin başkaları tarafından sahiplenilmesine dair şikâyetler ise intihal meselesinin tezkirelerde kesin hükümlerle değil, tartışma ve rekabet çerçevesinde yer aldığını ortaya koymaktadır (Akgül, 2019, s. 99-101).

Kısacası tezkireler, Zâtî’yi intihal ya da mana hırsızlığı tartışmalarının içinde anmakla birlikte edebî değerini tartışma konusu yapmamışlardır. Zâtî hakkında intihal, kesin bir suç olarak görülmemiş; şiir çevresindeki rekabet ve sahiplik tartışmalarıyla birlikte ele alınmıştır.

3.3. İntihalle Anılan Şair: Hüseyinî

Hüseyinî (ö. 1621/1622), tezkirelerde şairlik kudreti sınırlı, yeni mânâ ortaya koymaktan uzak ve başkalarına ait şiirleri sahiplenilen birisi olarak tanıtılır. Şiirleri “benimdir” diyerek okuduğuna dair rivayetler, intihal isnadının Hüseyinî özelinde metinler arası bir mesele olmaktan çıkıp şairin edebî kişiliğini belirleyen bir özellik hâline geldiğini göstermektedir. Yanlış nispet edilen şiirler de bu bağlamda Hüseyinî’nin söz sahiplenme eğilimiyle ilişkilendirilmektedir (Akgül, 2019, s. 103).

Lâtîfi, doğrudan bir hırsızlık suçlaması yöneltmemekle birlikte, Hüseyinî’nin özgün anlam üretme kudretini sınırlı görmektedir. Nitekim onu, “egerçi ḥarîm-i bîkr-i fikre maḥrem degüldür lâkin ṭabî‘at-ı şî‘riyyesi daḥî kem degüldür” sözleriyle nitelendirerek *düşüncenin bakire mahremine erişememiş biri* olarak tanımlar. Bu ifadeyle Hüseyinî’nin yeni ve özgün anlamlar ortaya koyma gücünden yoksun olduğunu ima ederken, şiir tabiatının tamamen değersiz olmadığını da kabul eder. Böylece Lâtîfi, Hüseyinî’nin şiirini özgün anlam üretiminden ziyade mevcut anlam dünyasına yaslanan bir söyleyiş olarak değerlendirir (Canım, 2018, s. 192).

Âşık Çelebi’nin aktardığına göre Hüseyinî, şiirde yalanı hoş ve kabul edilebilir görmüş, hatta yalnızca şiirde değil nesirde de bu tutumu benimsemiştir. Bu nedenle başkalarına ait bazı şiir ve anlamları kendisine aitmiş gibi söylemiş ve aşıkların sahip olduğu her şeyin kendisine ait olduğunu ifade etmiştir. Bu durum, Hüseyinî’nin başkalarına ait söz ve anlamları sahiplenerek kendi şiirinin bir parçası hâline getirdiğini göstermektedir:

“Mezkûr mîr nazmda kizb müstaḥsendür diyü nazmda yalanı şî‘âr belki neşrde bile kizbi şî‘âr idinmişdi. ‘Uşşâkuñ mâ-meleki benümdür diyü cümle şâ‘irlerüñ eş‘ârın benümdür diyü oḳırdı.” (Kılıç, 2018, s. 268)

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*’da Hüseyinî’nin şiirde yeterli kudrete ve ustalığa sahip olmaması sebebiyle devrindeki şairlerin şiirlerini alıp kendisine mal ettiğini belirtir. Ona göre Hüseyinî, aşıkların söylediği şiirleri herhangi bir çekince göstermeden kendi şiiriymiş gibi okumuş ve sahiplenmiştir. Hatta Kınalızâde’ye göre, bu durumdan haberdar olmayan Lâtîfi bile Figânî’ye ait meşhur bir gazeli Hüseyinî’ye isnat etmiştir:

“Şi’rde çendân kudreti ve nazmda ol kadar istiṭā’atı olmamağın zemānesinde olan şu’arānuñ eş’arını ğaşb iderdi. Yolına cān virmege cān viren ‘uşşākından olan şu’arāya hōd-tekellūf yok diyü bi-tekellūf şi’rlerini benümdür diyü okurdu. Ḥattā Lâtîfi bu ma’nāya vākıf ve bu kıziyyeye ‘arîf olmadığınan Fiğāninüñ bu ğazeli-i meşhūrını ana isnād itmişdür.” (Sungurhan, 2017a, s. 298)

Bu bilgilerin ışığında Hüseyinî, tezkire geleneğinde intihalle anılan, şiir sahiplenmesiyle tanınan ve edebî suçlamaların merkezinde yer alan bir şairdir.

4. Bürokratik Suçlamalar ve Görev İhmali

Tezkirelerde bazı şairler, sadece devlet içindeki görevleri ve sorumluluklarıyla değil bürokratik suçlama ve görev ihmalleriyle de anılmışlardır. Bu suç ve kusurlar, çoğu zaman açık bir fiilden çok kriz dönemlerinde ortaya çıkan itham ve güven kaybı üzerinden tanımlanmıştır.

4.1. Aniden İdam Edilen Bürokrat Şair: Tâcizâde Câfer Çelebi

Tâcizâde Câfer Çelebi (ö. 1515) tezkirelerde hem parlak bir devlet kariyerinin hem de ani ve geri dönüşsüz bir idamın iç içe geçtiği bir hayat hikâyesi olarak anlatılmıştır. Câfer Çelebi, Yavuz Sultan Selim’in yakın ilgisi ve himayesiyle saray çevresindeki rekabet ve kıskançlıkların hedefi hâline gelmiştir. Sefer sırasında yeniçerilerin Tebriz’den ileri gitmeyi reddetmeleri ve Amasya’da sergiledikleri itaatsizlik, Sultan’ın tepkisini arttırmıştır. Bu olayların sorumlularını belirleme sürecinde Câfer Çelebi hakkında suçlamalar ortaya atılmıştır. Ordunun İstanbul’a dönüşünden sonra yürütülen soruşturmada askerler, kendilerini temize çıkarmak amacıyla Câfer Çelebi’yi kışkırtıcılar arasında göstermişlerdir. Sultan, ileri sürülen iddiaları yeterli bularak onun idamına karar vermiştir. Câfer Çelebi, huzurda kendisine yöneltilen hukuki soruya verdiği cevapla farkında olmadan kendi hükmünü teyit etmiş ve infazı gerçekleşmiştir (Gibb, 1999, s. 472-473).

Tezkirelerde Câfer Çelebi’nin yüksek makamlara yükselişi, toplumsal kıskançlıkların ve askerî fitnenin hedefi hâline gelişi ve nihayet ölümle sonuçlanan süreci açıkça anlatılır.

Sehî Bey, Câfer Çelebi hakkında kısa ve sınırlı bilgi verir. Onun Tâcî Bey’in oğlu olduğunu, II. Bâyezid ve I. Selim dönemlerinde nişancılık ve kazaskerlik görevlerinde bulunduğunu belirtir. Amasya’daki büyük karışıklık sırasında yeniçerilerin taşkınlığıyla birlikte Câfer’in adının da fitneye karışmış gibi görülmesi sonucu öldürüldüğünü (İpekten vd., 2017, s. 38-39) anlatır. Tezkirede suçun ne olduğu açıklanmaz; onun ölümünün karmaşa ortamında verilen ani bir karar olduğu söylenir.

Lâtîfi, Câfer Çelebi’nin ölümüne hiç değinmez. Onu devlet kapısında başarılı bir nişancı, güçlü bir münşi ve *Hevesnâme*’nin müellifi (Canım, 2018, s. 170-174) olarak över. Lâtîfi’de şair, siyasi olaylardan bağımsız biçimde ilim ve sanat yönüyle öne çıkarılmıştır.

Âşık Çelebi, Câfer Çelebi’nin yükselişini ve düşüşünü ayrıntılı biçimde aktarır. Onun padişaha yakınlığını, seferlerdeki konumunu ve devlet işlerinde kazandığı nüfuzu vurgular. Amasya’daki yeniçeri karışıklığı sonrasında ise Câfer Çelebi’nin askerleri kışkırttığı yönünde bir suçlamayla hedef alındığını, suçun somut bir fiille açıklanmadığını ve idam kararının hızla verildiğini belirtir. İnfazdan sonra Sultan Selim’in pişmanlığını ve bu ölümün yol açtığı nedameti de ayrıca vurgular.

“Amâsiyye’de yeniçeri ṭā’ifesinüñ tuğyānına taḥrîk tōhmeti ile şadr-ı sa’âdetden şaff-ı ni’âl-i felâkete ve serîr-i riyâsetden naṭ’-ı siyâsete getürdiler. Râvî eydür çün seyf ü naṭ’ gördi, tiğ-i

nevmîdi ile kaç‘-ı ‘alâ‘iğ idüp ser-rişte-i kârî şâhib-i kadre havâle idüp hâme gibi çok urdı... Merhûm Sultân Selim her zemânda saltanata geldüğümüzde iki kimesne bulduk, biri Mü‘eyyed-zâde, ammâ ne fâ‘ide ki pîrligine irmişüz ve biri Tâcî-zâde ki dest-i tehevürle hırmen-i vücûdın yile virmişüz dir imiş.” (Kılıç, 2018, s. 196-197)

Kınalızâde Hasan Çelebi, Câfer Çelebi’nin müderrislikten devlet hizmetine geçişini ve Sultan Selim’in iltifatlarıyla yükselişini anlatır. Amasya’daki karışıklığın ardından suçluluğu kesinleşmeden idam edildiğini, ölümünden sonra padişahın pişmanlık duyduğunu ve bu olayın şehirdeki büyük yangınla ilişkilendirildiğini aktarır:

“Nakl olunur ki ba‘de‘l-katl pâdşâh-ı merrîh gazab u Sikender-heybet mezbûrı katl itdüğine muhkem nedâmet idüp mukarrebân-ı Hazreti niçün bana habs ilkâ itmedinüz diyü melâmet itmiş. Ol esnâda bezzâzistân ve etrâfında olan hâne vü dükkân derûn-ı ‘âşık-ı nâlân gibi sûzân ve halkı cihân mânend-i ehl-i ‘isyân mukîm-i cahîm ü nîrân olup şehir-i İstanbul başına odlar yakup zulm-i dehrden ol şâh berr ü bahra şikâyet ve zebân-ı âteşin ile sûz-ı derûnün hikâyet iderdi. Rivâyet olunur ki Hâkân-ı merhûm ol âteşi bi‘z-zât söndürmege mübâşeret itdükde Sinân Paşaya dimişler ki bu âteş-i pür-şerâr merhûm Ca‘fer Çelebinün âh-ı âteş-bârının âsârıdır.” (Sungurhan, 2017a, s. 260)

Beyânî, Câfer Çelebi’nin Amasya’da yeniçerileri isyana teşvik ettiği yönündeki bir iftira üzerine padişahın gazabına uğrayarak idam edildiğini belirtir. Ayrıca Sultan Selim’den naklen, onun Câfer Çelebi’nin öldürülmesinden dolayı pişmanlık duyduğunu ve bu durumu telafisi mümkün olmayan bir kayıp olarak gördüğünü aktarır:

“Amasiyyada Yeniçeri tугyân idüp erbâb-ı hased pâdişâh-ı sâhib-kırâna yeniçeri Ca‘fer Çelebi tahrîk eyledi diyü bühtân idüp i‘tikâd virmele tîg-i gazab-ı sultânî ile terk-i dünyâ-yı fânî itmişdür. Merhûm Sultân Selimden nakl olunur ki *pâdişâh olduğumuzda iki zât-ı sûtûde-sıfâta mâlik olduk biri Mü‘eyyedzâde lâkin pîrligine irdük ve biri Ca‘fer Çelebi anun dahı kanına girdük.*” (Sungurhan, 2017b, s. 46-47)

Tezkirelerin verdikleri bu bilgilere göre Câfer Çelebi’nin açık ve kesin bir suçtan çok askerî ve idari bir karışıklık sırasında ortaya çıkan töhmetler sonucu idam edildiği anlaşılmaktadır. Tezkireciler, bu ölümü ani biçimde verilen ve sonradan pişmanlıkla anılan bir hüküm olarak kayda geçirmişlerdir.

4.2. Görev İhmali Yapan Surre Emîni Revânî

Revânî (ö. 1523/1524), surre emîni olarak Hicaz’a gönderilmiş ve dönüşünde Haremeyn halkı için ayrılan paranın dağıtımına dair bazı şikâyetler sebebiyle görevinden alınmıştır. Bu süreçte kendisine verilen ulufe de kesilmiştir (Erünsal, 2008, s. 80). Revânî hakkında tezkirelerde yer alan bilgiler, görev ihmaliyle ilgili suçlamaların nasıl ele alındığını açıkça göstermektedir.

Sehî Bey, *Heşt Bihîşt*’te Revânî’nin, Sultan Bâyezîd devrinde Mekke fakirleri ve Medine hizmetlileri için gönderilen surrelerin dağıtımında görevli bulunduğunu, ancak bu görevi sırasında adaletli davranmayarak bazı kimselerin surrelerinden eksiltme yaptığı yönünde şikâyetlerin ortaya çıktığını aktarır. Mekke ve Medine ahalisinden gelen bu şikâyetler üzerine Sultan Bâyezîd duruma öfkelenmiş, Revânî’yi görevinden azlederek ulufesini kesmiş ve kendisine timar verilmesini emretmiştir. Revânî ise padişahın kendisine kızdığını öğrenince görev yerinden ayrılarak Sultan Selim’in yanına gitmiş, onun himayesine girerek yeniden itibar kazanmış ve daha sonra Ayasofya tevliyetine tayin edilmiştir. Bu anlatım, Revânî’nin surre emîni

olduğu sırada surre dağıtımında usulsüzlük yapmakla suçlandığını ve bu sebeple görevden alınarak maaş kesintisi ve görev değişikliği şeklinde cezalandırıldığını göstermektedir:

“Merhûm Sultân Bâyezîd Hân ‘aleyhi’l-cenneti ve’r-rıdvân Mekke fuķarâsına ve Medîne huddamâsına vilâyet-i Rûmda ta’yîn olunan surrelerin Ka’betu’llâh şerrefeha’llâh cânibine anuñla irsâl buyurup anda varduķda ta’âdul eylemeyüp ba’zı kimesnelerüñ surrelerine noķşân ve ta’yîn olunan altuncuķlarına ziyân irgürmegin Medîne-i münevvere ve Ka’be-i muṭahhara ehlinden ba’zı şikâyetçiler gelüp ‘arz olunduķda sa’id ü şehîd Sultân Bâyezîd incinüp ‘ulüfeden giderüp timâr emreyledi. Ol daķı pâdişahuñ incindüģin duyup kaçup Sultân Selim merhûma varup anda hayli ri’âyet bulup sa’âdetle bile gelüp tahta cülüs itdüklerinde Ayasofya tevliyetin virüp soñradan Burusada Kıpıca mütevellisi iken fevt olup mezarı İstanbulda Kırkçeşme maħallesinde kendü binâ itdüģi mesciddedür.” (İpekten vd., 2017, s. 102-103)

Lâtîfi de Revânî’nin edebî gücünü vurguladıktan sonra surre eminliģi sırasında Haremeyn malına el uzattıģı yolundaki söylentilere değinir. Bu bağlamda Revânî’nin göz hastalıģına yakalanmasını surre meselesiyle ilişkilendirmektedir:

“Ve ma’şer-i şu‘arâdan biri daķı merhûm-ı merkûm ol zamânda ki Mekke-i mükerremeye Şerrefehallâhu Te‘âlâ surre filorisin alup gitmiş ve Haremeyn-i muḫteremeynün maḫşûlât-ı evķâfın maħall ü muvafaķatına şarf içün eylemiş idi ve bu maķûle der-âmede dâhil olanıñ ḫod adı yedidür sekize çıķmaz maḫşûl-i Harem ḫarâm olursa daķı kimsenüñ evin yıķmaz. Ve bi’l-cümle ol meblâģ-ı mübâlaģayı kemâ-hüve ḫaķķuhü tevzi’ u taķsım itmedüñ القسام في النار meslegine sâlik oldıñ ṭoģrı gitmedüñ diyü a’yân u erkân mezbûra tōhmet isnâd itdiler. İttifâķ ol zamânda mûmâ-ileyhüñ gözlerine zaḫmet-i remed ‘arız olup bu ḫuşûşda ḫusemâ dâhil ü ta’na yol bulup bu kıṭ‘ayı didiler.” (Canım, 2018, s. 248)

Âşık Çelebi, Revânî’yi uzun süre devlet görevlerinde bulunan, rindane yaşayışıyla tanınan bir bürokrat şair olarak anlatır. Surre akçesiyle geçindiğini ve göz rahatsızlıģından yakındığını (Kılıç, 1994, s. 776-781) belirtir. Revânî’nin suçu ya da kusuru doğrudan dile getirilmez. Zaten onun hacdan döndükten sonra yeniden vakıf görevlerine getirilmesi ve mescid yaptırması, tamamen gözden düşmediğini de göstermektedir.

Kınalızâde Hasan Çelebi (Sungurhan, 2017a, s. 396) ve Beyânî (Sungurhan, 2017b, s. 78-80), surre meselesini ağır sonuçlarıyla birlikte ele alır. Her iki tezkireci de Revânî’nin görevinden sonra büyük bir müsadereye uğradığını ve malının satıldığını belirtir:

“Sultân Selim Hân-ı Mâzî Hazretleri ‘amme-i diyâr-ı ‘Arabı zamîme-i temîme-i mülket-i ‘Osmânî itdüklerinde surre-emîni olup Hacca gitdüķde ba’z-ı zurefâ tōhmet idüp dimişdür. Beyt : İlüñ ma’nâsın almasın Revânî/Ana hayr eylemez ol Ka’be hakkı Devlet-i Hüccetü’l-islâma fâ’iz ve sa’âdet-i ziyâret-i ravza-i seydidü’l-enâmı hâ’iz oldukdan sonra mahrûsa-i Burusada Kapluca mütevellisi ve İstanbulda Ayasofya mütevellisi olmuşdur. Hâlâ kendüye izâfetle şōhret bulan bir mescid-i şerîf ve mülâzımîn-i mesâķine mesken ü hücerât binâ eylemişdür.” (Sungurhan, 2017a, s. 396)

Gelibolulu Mustafa Âlî’nin aktardığına göre Revânî, surre emini olarak görev yaptıģı sırada fakirler için ayrılan surre mallarından eksiltme yaptıģı yönünde suçlanmıştır. Sultan Selim’in bu suçlamalar sonucunda durumu sorması üzerine Revânî, “bal tutan parmağın yalanması tabii görölür” anlamına gelen bir beyitle cevap vermiştir. Bu ifadeyle, böyle bir görevde bulunan

kimselerin ellerine bir miktar menfaat geçmesinin olağan karşılandığını ima ederek kendisini savunmuştur. Bunun üzerine yapılan teftiştan kurtulmuş ve herhangi bir cezaya çarptırılmamıştır:

“Merhûm Sultân Selîm Hân şehzâde-i ‘âlî-şân iken melâz-ı erbâb-ı ‘irfân olan âsitanelere ilticâ itmiş gâh u bî-gâh cevâ’iz-i seniyyelerin alup iltifât-ı ‘aliyelerine mazhar düşmüş idi. Ba‘de’l-cülûs gâh maţbağ-ı ‘âmire emânetine mutaşarrıf olduğundan sonra surre emâneti ile hacc-ı şerife varmış gelmiş. Hattâ haqq-ı fuğarâ olan surreden اصدقت لمن قبض müsted’âsınca ekl ü bel’ ile müttehem olmuştur. Hattâ şehriyâr-ı cihân Selîm Hân-ı kâmrân ‘Be Revânî saña neler dirler’ mışra‘ıyla vâkı‘-ı hâlden istiğbâr itdikde ‘Bal tutan parmağın yalar dirler’ zamîmesi ile cevâb virüp teftişden kurtulmuşdu. Ba‘de zamânin Kıpçık tevliyetine ‘ağabince Ayasofya tevliyeti hîdmetine dest-res bulmuş.” (İsen, 2017, s. 95-97)

Tezkirelerin verdiği bu bilgilere göre Revânî, görev ihmaliyle anılan ve bu suçlama sebebiyle maddi kayıplar yaşayan; ancak zamanla yeniden itibar kazanan devlet görevlisi bir şairdir.

4.3. Güven Zedeleyen Şair: Kadı Özri

Özri (ö. 1522), tezkirelerde kadılık görevi ile kişisel zaaflarının birlikte ele alındığı bir şairdir. Tezkirecilerin verdiği bilgilere göre hem nüktedan bir şair olarak tanınmış hem de devlet görevinde güven sorunu yaşayan bir kadı olarak değerlendirilmiştir.

Lâtîfî, Özri’yi Üsküplü bir kadı ve İshak Çelebi (ö. 1537) meclislerinde bulunan, latifeleriyle tanınan bir şair olarak tanıtır. Topallığını mizaha dönüştürmesi ile mahlasını bu bedensel kusurla ilişkilendirmesini vurgular (Canım, 2018, s. 363-365). Lâtîfî’de Özri hakkında doğrudan bir görev ihmali kaydı yer almaz. Ancak, onun daha çok latife ehli şair olarak sunulması, bir idarî otorite olarak algılanmadığını düşündürür.

Âşık Çelebi’de Özri, Varna kadısı olarak görev yapan, aynı zamanda ilm-i nücûm bilgisiyle padişaha takvim sunan bir müneccimdir. Rodos seferi sırasında verdiği takvimde fetih zamanını muğlak ifadelerle belirtmesi padişahın tepkisine yol açar. Bu durum Özri’yi doğrudan hesap vermek zorunda kalan bir devlet görevlisi konumuna getirir. Yanlış öngörü, ilmî bir hata olmanın ötesinde idari bir kusur gibi değerlendirilir. Özri’nin bu süreçte kendi ölümünü öngörmesi ve kısa süre sonra vefat etmesi, Âşık Çelebi tarafından ibretlik bir son olarak aktarılır:

“Mirim Çelebi merhûma qarâbet tağarrübüyle 5061 ‘ilm-i nücûma müşteğil belki ol fende bir üstâd-ı müstağil imiş. Veted ü mâ’il, eflî za’if, şâ’id ü hâbiğ, menhûs u mes’ûd, hilâc u mev’ûd bilmekde mâhir ve her yıl pâdşaha tağvîm virmeğe kâdir imiş. Varna kâzîsi iken Rodos seferinde İstanbul’a varduğda ber-mücib-i âyîn-i kavîm-i kadîm pâdşaha sunar bir tağvîm. İçinde kal’a feth olur ammâ zemân-ı feth inzimâm-ı şuhûr u a’vâm iktizâ ider dir. Kalb-i pâdşâhî münkesir olup şâhib-i tağvîm kimse gelüp hâzîr olsun, yazduğı ahkâmın cevâbın vîrsün ve illâ 5063 cezâsın bulsun buyururlar. Da’vet olunduğda kendü tâlî’ine reml idüp hâcedaşı ve fenn-i nücûmda pâdşâhı olan remmâl Muştâfâ’ya varup ‘arz eyledi. Kendü vü remmâl Muştâfâ ittifâk idüp ol seferde mevîtin taşriğ iderler ve husûf-ı kamer vâkı’ olduğu gice fevt olacağı tağkîğ u taşhîğ iderler. Fi’l-ğakîğa ol ‘aşrda fevti öyle vâkı’ olup ol 5064 ahşam ay tütüldü. Kendü yatşudan sonra intikâl idüp şabâğ şühedâ-yı Rodos’la medfûn ve genc-i nihân gibi mağzûn olur.” (Kılıç, 2018, s. 461)

Kınalızâde Hasan Çelebi, Özri’ye yöneltilen bürokratik suçlamaları açık bir dille ifade eder. Onu kadılık yaptığı yerlerde düzeni bozmakla suçlar ve doğru yoldan sapmaya meyilli bir kimse

olarak tanımlar. *Dirhem ve dinarın hangi taraftaysa o yöne doğru yöneldiğini* söylemesi, rüşvet ve tarafgirlik imasını açıkça ortaya koyar. Sürekli azil ve teftişe uğraması, devlet nezdinde güvenilir bir kadı olarak görülmediğini de gösterir:

‘Îzârî-i mezbûrun birâderidür. Egerçi gâyetde a’rec ü leng her kaçan akdâmla meşye ikdâm eylese dünyâ başına teng idi. Ammâ ki vâdî-i ma’ârifde kadem-i râsihi ve ma’rifet-i eş’ârda ka’b-ı şâmihi bî-’âr u neng idi. Ba’z-ı bilâda kâdî olmuş idi. Hâkim olduğu arâzî vü memâliki mânend-i Tîmûr pür-şerr ü şûr idüp reh-i istikâmetde süst-pâ vü râcil-tırâz ve misâl-i dirhem ü dînâr ne cânibde ise ol semte mâ’il olduğundan mihnet-i ‘azl ü teftiş başından zâ’il degül idi.’” (Sungurhan, 2017a, s. 554)

Beyânî’de bu anlatılar yer almaz (Sungurhan, 2017b, s. 123). Tezkirelerde Özrî, ilmî yetkinliğine rağmen devlet görevinde güven sorunu yaşayan bir kadı olarak tasvir edilmektedir. Lâtîfi onun nüktedan yönünü öne çıkarırken, Âşık Çelebi padişaha sunduğu takvim sebebiyle hesap vermek zorunda kalmasını, Kınalızâde ise görevlerinde güven zedeleyen tutumları ve sık sık azil ve teftişe uğramasını vurgular. Bu anlatımlar, Özrî’nin şahsında kadılık makamında güvenilirliğin esas olduğunu ve bu güvenin zedelenmesinin azil, denetim ve itibar kaybı gibi idari sonuçlara yol açtığını göstermektedir.

5. Ahlaki ve Şehvet Merkezli İsnatlar

Padişahlar tarafından hazırlanan kanunnâmelerde zina suçunun yanı sıra fuhuş, tecavüz, taciz, hayvanlarla cinsel ilişki ve eşcinsel ilişkiler gibi ahlaka aykırı fiillerin de suç kapsamında tanımlandığı görülmektedir (Erdoğan, 2019, s. 161). Şuara tezkirelerinde şairler, yalnızca şiirleriyle değil, yaşam tarzları ve davranışlarıyla da değerlendirilmiştir. Ahlaki ve şehvet merkezli suçlamalar çoğu zaman açık bir hukuki suçtan ziyade söylenti, ima ve dönemin ahlak anlayışı üzerinden dile getirilmiştir. Şairin şiir yoluyla kendini ifade etme biçimi ve özel hayatına dair aktarımları da bu değerlendirmelerde etkili olmuştur.

5.1. Şehvet Suçu ve Yedikule Hapsi: Ahmed Paşa

Ahmed Paşa’nın Fatih Sultan Mehmed’e yakınlığı sebebiyle padişahın sohbet çevresiyle bağlantılı biçimde, onun ahlaki bazı isnatlarla ilişkilendirildiği; kendisine yöneltilen ithamlar sonrasında padişah tarafından cezalandırıldığı, ardından yazdığı şiirler sayesinde affa mazhar olduğu belirtilir (Akgül, 2019, s. 209).

Şehî Bey, Ahmed Paşa’yı ilmî kudreti ve şiirdeki maharetiyle över. Onun sade yüzlü ve genç kimselerle sohbetten hoşlandığını, bu sebeple evlenmeyerek tecerrüd içinde yaşadığını anlatır. Ancak bu durum, açık bir ahlak hükmüyle verilmez. Rivayete göre Fatih Sultan Mehmed, Ahmed Paşa’yı sınamak ister ve bu sırada söylenen bir beyit üzerine Ahmed Paşa’yı vezirlikten azlederek Bursa’ya gönderir:

“Rivâyet iderler ki Sultân Mehemmede vezîr olduğu maħalde pādşâhuñ ħarem-i ħaşşına maħrem olan meħâbibinden birine ta ‘aşşuk idüp evzâ’ dan pādşâh mütenebbih olup bu aħvâli imtiħân itmek için ħarîre misk-i ezfer şarup pinhân ider gibi zülfini külâh içinde nihân idüp oğlan yine evvelki üslûb üzre hizmetinde iken Aħmed Paşanuñ gözi nâ-gâh oğlana tuş olup yüzünde zülfün görmeyicek ‘ale’l-fevr bu beyti hemân ol maħalde didi. Beyt: Zülfün gidermiş ol şanem kâfirliğin komaz henüz/Kesmiş veli zünârını daħı müselmân olmamış. Sultân Mehemmed aħvâli tamâm ma’lûm idindi. Şâyibe-i şübhe kalmayıcak Aħmed Paşayı öldürmek isteyüp âħîr men ‘allemenî ħarfen fe kaçad şabberenî ‘abden ħadisîñüñ fehvasın mülâħaza

eyleyüp hâcelik haqqın zâyi‘ eylemeyüp öldürmekden berî olup oğlamı Ahmed Paşaya virdi. Vezâretten ‘azl idüp Bursada Murâdiyye tevliyetin virüp gönderdi.” (İpekten vd., 2017, s. 25-26)

Latîfî, Ahmed Paşa’nın *şâhid-bâz* ve *mahbûb-perest* bir mizaca sahip olduğunu açık biçimde belirtir. Şairin kadınlardan ve evlilikten uzak durduğu, aşk ve hevesle şekillenen bir hayat sürdürdüğünü ifade eder. Sultan Mehmed’in has gulâmlarından biri hakkında söylediği manzume sonrasında Ahmed Paşa Yedikule’ye hapsedilir. Daha sonra kasidesiyle affedilir ve itibarı iade edilir (Canım, 2018, s. 111-115).

Âşık Çelebi, Ahmed Paşa’nın ilmî liyakati ve padişah himayesiyle yükselişini anlattıktan sonra, vezirliği sırasında kendisine yöneltilen ithamları aktarır. Harem-i hassaya mensup bir iç oğlanına ilgi duyduğu yönündeki sözlerin haset ve çekememezlikten kaynaklandığını özellikle belirtir. Sultan Mehmed’in kurduğu sınama sırasında söylenen beyit üzerine Ahmed Paşa Yedikule’de hapsedilir ve görevinden uzaklaştırılır. Daha sonra sunduğu *Kerem Kasidesi* sayesinde yeniden iltifata kavuşur:

“Bu rubâ‘î Sultân Mehmedün sem‘-i şerîfine yetişüp muşârün-ileyhi Yedikulede habs-i ebedî emr itmîşler ve merhûm Ahmed Paşa anda mahbûs-ı me‘yûs iken ol günâh için ‘özl hâh olup ol ekrem-i kirâma kerem kaşidesin dimişlerdür.” (Kılıç, 2018, s. 111-115)

Kınalızâde Hasan Çelebi, Ahmed Paşa’yı Rum belagatının kurucu ismi olarak tanıtırken vezirliği sırasında ortaya çıkan töhmetlere de yer verir. İç oğlanına dair sözler burada da haset ve gıybet kaynaklı bir iddia olarak aktarılır. Sehî Bey ve Âşık Çelebi’de geçen beyitler tekrar edilir. Ahmed Paşa’nın af süreci yazdığı *Kerem Kasidesi* etrafında verilmektedir (Sungurhan, 2017a, s. 171-175).

Beyânî, Ahmed Paşa hakkında bu meseleyi kısa tutar. Şehvet isnadını vezirlikten düşmesine yol açan bir töhmet veya iftira olarak anar. Ahmed Paşa’nın edebî kudretine ve devlet hizmetindeki yerine ağırlık verir (Sungurhan, 2017b, s. 23).

Gelibolulu Mustafa Âlî, Ahmed Paşa’yı Rum şiirinin erken ve güçlü isimlerinden biri olarak değerlendirir. Saraya yakınlığı sebebiyle töhmete açık bir konumda bulunduğunu belirtir. Uğradığı suçlamayı da açıkça iftira olarak nitelendirir. Paşa, bu süreçte hapis, azil ve Bursa’ya gönderilme gibi cezalara maruz kalmıştır:

“Dâhil-i harem-i pâdişahiyye vâşıl mültefit-i celile-i şehinşâhî olduğu takarrub-ı hayşiyetle mevâzi‘-i töhmete qarib ve mezzann-ı çama‘-ı nefsânî olan işret-i pür ‘işrete sebep ve takarrub-ı gilmân-ı firdevs-mekân olan iç oğlanlarından birinün tılsım-ı genc-i nihânını nefsi emmâre mâ‘il ile feth-i lâzımı‘l-hayâye belki bir küp altun bulan müflis-i nâ-bekâr gibi leyl ü nehâr tasarruf-ı zer ü sim ve naqd-ı bâhirü‘l-intişârını ta‘biye-i (?) hemyân teslim eyledi diyü iftiraya mazhar düşürdiler. Bu takrîb ile ihânet ü siyâset ve gâh Yedi Kullede habs idüp Murâdiyye tevliyetini virüp Burusaya gönderdiler. Gâh belâ-yı ‘azl ile muhtelifü‘l-aşvâl kalup eşk-i ‘aşık gibi nazardan düşürdiler.” (İsen, 2017, s. 49).

Latîfî bağlamında bu tür kayıtları değerlendiren Menderes Coşkun (2011, s. 156), söz konusu hikâyelerin Fatih Sultan Mehmed hakkında tezkirelerde kurulan övgü diliyle bağdaşmadığını ifade eder. Ona göre bu rivayetlerin iyi niyetli ya da istisnai örnekler olarak görülmesi mümkün değildir. Bu tür kayıtlar, padişahı yücelten biyografik bilgilerle uyumlu değildir. Bu tezkirelerde Ahmed Paşa’ya yöneltilen ahlaki ve şehvetle ilgili isnatlar, kalıcı bir suçlama olarak değil ceza,

azil ve ardından gelen af süreciyle birlikte aktarılır. Şiir, bu süreçte hem cezaya yol açan hem de yeniden iltifata ulaşmayı sağlayan unsur olarak öne çıkar.

5.2. Bir Ceza Yeri Olarak Bakır Küresi ve Esîrî

Latîfî, Esîrî'nin aslen köle tabiatlı ve düşük soylu bir çevreden geldiğini; fiziki görünüşü bakımından bayağı, boyca kısa ve tuhaf yüzlü olduğunu belirtir. Birçok eve girip çıktığını, esir pazarlarında defalarca alınıp satıldığını, bu yönüyle pazar görmüş, tecrübeli bir kul olduğunu ifade eder. Rus asıllı olması ve bu tür köleler arasında kabiliyetli sayılması da özellikle vurgulanır. Esîrî'nin sık sık el veya ev değiştirmesinin sebebi, hizmet edeceği hanelerle ilgili ileri sürdüğü ahlaka aykırı şartlardır. Güzel sevgilinin bulunmadığı evlerde kalmak istememesi ve bu durumu bir hizmet şartı hâline getirmesi, onun şehvete meyilli mizacının bir yönü olarak sunulur. Esîrî'nin ev işlerinde mahir olduğu, her tür sanatı kolayca öğrendiği ve hizmette becerikli davrandığı belirtilirken tezkirede geçen *deyyus tabiatlı efendi isterdi* ifadesi de Esîrî'nin ahlaka aykırı taleplerinin ev içi ilişkilerle birlikte ele alındığını anlatır. Tezkirede Esîrî'nin nüktedanlılığı, zekâsı ve sohbet meclislerindeki hazırcevaplığı özellikle öne çıkartılır. Köleler arasında zarafetiyle tanındığı, konuşma sırasında ince latifeler yapabildiği kaydedilir. Ancak, sonunda *bu dinsiz ve imansızın haneye yaptığı hıyanetin ortaya çıktığı*; boynuna boyunduruk vurulduğu ve Bakır Küresi madenlerinde çalıştırıldığı anlatılır:

“Âzâd olmayup iki günde bir mezâd olunduğunun ‘illeti buydu ki cemîle zenî ve hüb duşteri ve maħbûb puseri olmayan kapuya hizmet itmez bu serâ’iti her kangı hânedê ki bula gayrı kapuya gitmez idi. Deyyûs-mizâc bir efendi isterdi ki ol hânedê bir er daħı kendü olaydı. Her benâtda bir dürlü şan’atı vâfir kesb ü kâra ķudreti var idi. Evün degme bir harcın görmege ve efendi gibi ķatun ķatına girmege ķaşd iderdi. Degme vaķtde ķadıncuğı efendiye muħtâc itmezdi ve ħavârî gibi civârından gitmezdi. Zımmetinde bunca ħuķûķ var iken ķaşd-ı ‘uķûķ idüp ol nâ-cins ü bed-kış maħdûmına giriş geçerdı. A ‘nî ķelebisi olan lâle-ħadde lalalanur ve ol pâdişâh-ı ħüsne paşalanurdi. Bu ni‘met-i bî-minnete ķâni‘ olmayup ol serve yâsemen-veş şarılmak ve ķadd-i elif-miyânına lâm-elif-vâr ulaşmak isterdi ve bezm-i bâdede ħod mey-i gül-reng ile reng virürdi ve ħâlet-i mestîde gül gibi şoyup ve gonca dügmelerini çözüp lâle-veş jāle gibi ķoynına girerdi. Bed-nijâdüñ mefĥûm-ı maķâlinden ħâli ma‘lûmdur. Beyt: ‘Âlemde salţanat bu degül mi Esîriyâ / Dâyim ķul idine seni maħbûb efendiler’ Âĥir ol bî-din ü diyânetün ħânedâna ħıyâneti zâhir olup ayık ķullar gibi gerdenine gül urup Baķır Küresi anuñ emsâli kâfirlerün şakarı ve ġâyet-i seferidür. Ammâ envâ‘-ı fûnün ile meşĥûr ve ħâlince zü-fünün geçer. Ĥayli ħarîf ve bâb-ı zerâfetde kölemenler içre gelen zarîf idi. Ĥîn-i muħâverede ħarf-endâz ve diķķat-i münâzarada nükte-perdâz geçerdı ve bâb-ı reng ü ħurde de pür-nükte ve ħurde ve ħurdesinden zurefâ âzürde idi. Ėâlibâ bu ebyât-ı hezel-iķtibâs ve bî-câ libâs ol şeyţanet-şânün şânında vâķi‘dür.” (Canım, 2018, s. 131-132)

Bakır Küresi olarak anılan Kastamonu Küre madenleri, ağır ve insanı tüketen çalışma şartlarıyla öne çıkan bir yerdir. XVI. yüzyıla ait doğrudan bir belge bulunmamakla birlikte, XVII. yüzyıl kaynaklarında madenlerde çalışanların büyük bölümünün kölelerden oluştuğu belirtilir. Bu durum, önceki yüzyılda da köle emeğinin yaygın biçimde kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Kaçmaya çalışan kölelerin yakalanmasıyla görevli memurların varlığı ve yeraltında havalandırmasız ortamda sürdürülen sağlıksız çalışma düzeni, Küre madenlerinin ceza ile anılan bir yer olarak algılanmasında rol oynamaktadır (Faroqhi, 2000, s. 217, 222).

Esîrî'nin hizmet şartı olarak talebi, kölelik düzeninin beklentileriyle bağdaşmayan bir istek olarak dikkati çekmektedir. Bir kulun, efendisinin ahlaki niteliğini belirleme iddiasında bulunması, hizmet ilişkisindeki güç dengesiyle örtüşmemektedir. Ayrıca bu bilgilerin sadece Latîfi tarafından aktarılmış olması, değerlendirmede ihtiyatlı olunması gerektiğini de düşündürmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

XVI. yüzyıl şüara tezkirelerinde, suç ve cezanın sabit ve sistemli bir hukuk düzeni içinde tanımlanmadığı, aksine siyasal sadakat, dinî meşruiyet ve otoriteyle kurulan ilişkiler çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Farklı metinlerde aynı şair hakkında yer alan anlatımlarda, suç isnatlarının çoğu zaman açık ve somut bir fiilden ziyade şüphe, ihbar, gammazlık, rekabet ve kanaat gibi unsurlara dayandırıldığı anlaşılmaktadır.

Cem Sa'dîsi'nin casuslukla suçlanması, Hasbî'nin muğlak ithamlarla hapsedilmesi, Hâtemî'nin görevinden azledilmesi ve Safî ile Esîrî'nin zindan cezasına çarptırılması gibi örnekler, tezkirelerdeki suç ve ceza algısının somut delillerden çok, otoritenin takdiri ve itibar ilişkileri üzerine kurgulandığını açıkça göstermektedir. Bu vakalar, suçun hukuksal bir tanımın ötesinde, siyasal ve sosyal otorite tarafından biçimlendirilen bir konumlandırma aracı olduğunu doğrular mahiyettedir.

Tezkirelerde siyasal sadakat ve dinî inanç eksenindeki casusluk, fitne, zındıklık ve ilhad gibi ağır suçlamalar; Molla Lutfî, Seyyid Nesîmî ve Temennâyî örneklerinde görüldüğü üzere, idam veya derinin yüzülmesi gibi geri dönülmez ve şiddetli cezalarla doğrudan ilişkilendirilmiştir. Bu biyografilerde suçun hukuki detaylarından ziyade uygulanan cezanın dehşetine ve kesinliğine yapılan vurgu, tezkire yazarlarının suçun tanımından çok, cezalandırma eylemini anlatının merkezine yerleştirerek otoritenin sarsılmaz gücünü tahkim ettiğini ortaya koymaktadır.

Devlet hizmetinde bulunan şairlere yöneltilen suçlamalarda, cezanın niteliği siyasal sorumluluğun derecesine göre değişkenlik göstermektedir. Mahmud Paşa ve Tâcîzâde Câfer Çelebi örneklerinde görüldüğü üzere siyasal sadakat ve sorumluluk ihlalleri idamla neticelenirken; Revânî ve Özrî gibi isimlerde bu süreç azil, müsadere, hapis veya itibar kaybı gibi idari yaptırımlarla sınırlı kalmıştır. Özellikle Revânî'nin hem intihal ithamlarıyla edebî sahada hem de surre eminliği görevindeki ihmalleriyle idari sahada cezalandırılması; devlet hizmetindeki şairlerin yalnızca edebî kimlikleriyle değil, aynı zamanda bürokratik sorumluluklarıyla da değerlendirildiğini kanıtlamaktadır.

Siyasal ve idari suçlamaların aksine, edebî sahaya yönelik mânâ hırsızlığı ve intihal gibi ithamlar, resmî hukuki yaptırımlardan ziyade şairin sosyal ve sanatsal meşruiyetini hedef alan bir nitelik taşımaktadır. Zâtî ve Hüseyinî örneklerinde somutlaşan bu durum, edebî suçların devlet eliyle cezalandırılan birer cürüm olmadığını, şairin edebî çevrelerdeki itibarını sarsan ve mesleki kabulünü tartışmalı hâle getirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla tezkirelerde edebî değerlendirmeler, hukukî birer hükümden çok itibar, özgünlük ve estetik kabul çerçevesinde şekillenen bir kanaat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahlak ve şehvet eksenindeki suçlamalarda, siyasal suçların aksine kalıcı bir dışlanmadan ziyade daha esnek ve telafi edilebilir yaptırımların uygulandığı görülmektedir. Ahmed Paşa vakasında somutlaştığı üzere; hapis, görevden alınma ve itibar kaybı gibi ağır sonuçlar doğuran bu tür ithamlar, şairin şiir aracılığıyla af dileme ve toplumsal kabulü yeniden kazanma imkânını tamamen ortadan kaldırmamıştır. Benzer şekilde Melîhî ve Şâmî örneklerinde de ahlaki temelli suçlamalar,

şairlerin toplumsal ve mesleki konumlarını sarsmış olsa da şiir, bu süreçte şairin zedelenen itibarını yeniden inşa etmesini sağlayan onarıcı bir araç olarak işlev görmüştür.

XVI. yüzyıl şuara tezkirelerinde incelenen örnekler ışığında, suç ve ceza algısının nesnel hukuk ölçütlerinden çok şairin otoriteyle kurduğu ilişkinin niteliği, siyasal sadakati ve toplumsal konumu doğrultusunda inşa edildiği anlaşılmaktadır. Elde edilen bulgular, XVI. yüzyıl özelinde suçun salt bir cürüm değil, itibar ve iktidar mekanizmalarını tahkim eden bir işlev olduğunu kanıtlamaktadır. Bu bağlamda, diğer yüzyıllara ait tezkirelerdeki suç ve ceza algısını itibar ve otorite ilişkileri ekseninde çözümleyen çalışmalar, Osmanlı siyasal ve entelektüel dünyasını çok daha iyi anlamamıza olanak sağlayacaktır.

Kaynaklar | References

- Akgül, A. (2019). *XVI ve XVII. yüzyıl Osmanlı şair tezkirelerinde anekdot–zihniyet ilişkisi*. Çizgi Kitabevi.
- Alptekin Sarioğlu, L. (2020, 13 Aralık). Adnî, Mahmûd Paşa. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/adni-mahmud-pasa>.
- Altıntaş, H. (1994). Dehr. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 9, s. 107). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Andrews, W. G. (2018). *Şiirin sesi, toplumun şarkısı*. İletişim Yayınları.
- Âşık Çelebi. (2018). *Meşâ'irü'ş-şu'arâ* (F. Kılıç, Haz.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Beyânî (Cârullahzâde Mustafa). (2017). *Beyânî tezkiresi (Tezkiretü'ş-Şu'arâ)* (A. Sungurhan, Haz.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Coşkun, M. (2011). Latîfî'de oryantalizmin parmak izleri: Latîfî'nin Türk ve İslam büyüklerini anekdotlar vasıtasıyla değersizleştirme gayreti. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 145–169.
- Erdoğan, A. (2019). *Suç ve ceza: Osmanlı toplumunda bireysel suçlar ve cezalar (1559–1609)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, A. (2024). 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde ceza ve cezalandırma yöntemleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 726–761. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.1251180>
- Erünsal, İ. E. (2008). Revânî. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 35, s. 80). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Faroqhi, S. (2000). *Osmanlı'da kentler ve kentliler* (N. Kalaycıoğlu, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Âli. (2017). *Künhü'l-Ahbâr'ın tezkire kısmı* (M. İsen, Haz.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Gibb, E. J. W. (1999). *Osmanlı şiir tarihi* (Cilt 1–2; A. Çavuşoğlu, Ed.). Akçağ Yayınları.
- Gökyay, O. Ş., & Özen, Ş. (2020). Molla Lütî. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 30, s. 256). Türkiye Diyanet Vakfı.
- İnalcık, H. (2021). *Has-bağçede 'ayş u tarab: Nedimler, şairler, mutribler*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İsen, M. (2006). Şair biyografileri: Tezkireler. İçinde T. S. Halman (Ed.), *Türk edebiyatı tarihi* (Cilt 2, s. 107–116). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, Y. (2020). Hâtemî, Müeyyed-zâde Abdurrahmân. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hatemi-mueyyedzade-abdurrahman> (Erişim tarihi: 7 Mart 2026).
- Katgı, İ. (2013). Osmanlı Devleti'nde siyaseten katl (hukukî mahiyeti, sebepleri, usulü, infazı ve sonuçları). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 180–211.
- Kılıç, F. (1994). *Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ: İnceleme, tenkitli metin* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.

- Kınalızâde Hasan Çelebi. (2017). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* (A. Sungurhan, Haz.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Köksal, M. F. (2020). Melihî. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/melihi-mdbir> (Erişim tarihi: 7 Mart 2026).
- Latîfî. (2018). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ* (R. Canım, Haz.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Levend, A. S. (2021). *Divan edebiyatı: Kelimeler ve remizler, mazmunlar ve mefhumlar*. Dergâh Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2013). *Osmanlı toplumunda zındıklar ve mühlidler yahut dairenin dışına çıkanlar (15.-17. yüzyıllar)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sehî Beg. (2017). *Heşt Bihişt* (H. İpekten, G. Kut, M. İsen, H. Ayan & T. Karabey, Haz.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Şakiroğlu, M. H. (1993). Cem Sultan. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (s. 283-284). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Şihyeva, S. (2011). Nesimî'nin biyografisinin yazılmasında metodolojik ilkeler. İçinde F. Kılıç (Ed.), *Uluslararası klasik Türk edebiyatında biyografi sempozyumu bildirileri* (s. 579-590). Atatürk Kültür Merkezi.
- Tekindağ, Ş. (2003). Mahmud Paşa. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 27, s. 376-378). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tulum, M. (2013). *Osmanlı Türkçesi büyük el sözlüğü*. Kapı Yayınları.
- Öz, Y. (2012). Tezkire. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 41, s. 68). Türkiye Diyanet Vakfı.